

İslam Hukuk Metodolojisinde Nasların Mubahlığa Delalet Etme Yolları
The Ways of Expression/Indication of Religious Texts (Nass) to Mubah (Legal Freedom)
in Theory of Islamic Provisions

İbrahim Yılmaz

Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Associate Professor, Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Divinity, Department of
Islamic Law

Nevşehir, Turkey

ibrh.yilmaz@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-7769>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 11 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 08 Nisan / April 2019

Yayın Tarihi / Published: 15 Haziran / June 2019

Cilt / Volume: 10 Sayı / Issue: 22 Sayfa / Pages: 79-108

Atıf / Cite as: Yılmaz, İbrahim. "İslam Hukuk Metodolojisinde Nasların Mubahlığa Delalet Etme Yolları [The Ways of Expression/Indication of Religious Texts (Nass) to Mubah (Legal Freedom) in Theory of Islamic Provisions]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 10/22 (June 2019): 79-108.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.538443>

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey). All rights reserved.

Öz

İslâm hukuk metodolojisinde (veya İslam hüküm teorisinde) şer’î/teklifi hükümler; cumhura göre vacip, mendub, mubah, mekruh ve haram olmak üzere temelde beşe ayrılmaktadır. Bunlardan “mubah”, mükellefin yapma ve terk etme arasında muhayyer olduğu hukuki serbest alanları ifade etmekte olup şer’î hükümler içerisinde en geniş alanı oluşturmaktadır. Diğer taraftan İslam hukukunda haramlar/yasaklar sınırlıdır ve bunlar naslarla belirlenmiştir. Prensipten haramların dışında kalan durumlar, helal (hukuken serbest olan) alanı oluşturmaktadır. Fıkıh literatüründe helal bazen mubah ile eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte mutlak olarak zikredildiğinde mendub ve vacibi de içerisine almaktadır. Bu yüzden ibaha/mubahlık (hukuki serbestlik) ifade eden üslupların/yolların ayrıca tespit edilmesi önem arz etmektedir. Mubahlığa delalet eden “ibaha” lafzı veya bu kelimenin türevleri Kuran’da geçmemekle birlikte bazı hadis metinlerinde “ibaha” lafzı geçmektedir. Diğer taraftan İslam hukukunda, aksine bir delil veya karine olmadığı sürece kesin yükümlülük bildiren taleplerin (emir ve nehiy) dışında kalan fiillerde mubahlığın esas olduğu temel bir ilke olarak kabul edilmiştir. Nitekim bu çerçevede Kuran ve Sünnet lafızlarında, doğrudan (sarahatan) veya dolaylı olarak (karine ile) ibahaya delalet eden birçok ifade tarzı/üslup bulunmaktadır. Klasik dönem fıkıh usulü eserlerinde ibahayı/mubahlığı bilme yolları üzerinde ayrıca durulmamıştır. Son dönem İslam hukukçuları ise ibahayı/mubahlığı bilme yollarını; “turuku marifeti’l-ibâha”, “esâlibü’l-ibâha” ve “sıyağu’l-ibâha” gibi başlıklar altında incelemişlerdir. Ancak bu çalışmalarda mubahlığı bilme yolları bir bütün olarak derli toplu bir şekilde incelenmemiştir. İslam hüküm teorisinde mubahlığı bilme yolları, “nass” ve “nass dışı” olmak üzere temelde ikiye ayrılmaktadır. Nassın mubahlığa delaleti ise doğrudan (sarahatan) ve dolaylı (karine ile) olmak üzere iki şekilde olmaktadır. Prensipten naslarla şer’î *ibaha* olarak isimlendirilen mubah hükümler sabit olmaktadır. Bu makalede, İslam hüküm teorisinde “nasların mubahlığa delalet etme yolları” üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: İslam Hukuku, Hüküm Teorisi, Nass, Delalet, Mubahlık

Abstract

Shariah provisions in Islamic law methodology (or in theory of Islamic provision); it is basically divided into five: vacip, mendub, mubah, mekruh and haram. Mubah expresses the legally free areas where man is free to do or not. Among the Sharia provisions, the most broad scope is the provisions that are categorized as “mubah”. As a matter of fact, prohibitions (harams) in Islamic law are limited and they are determined by religious texts (nass). In principle, the conditions outside the prohibitions (harams) constitute the halal (legally free) area. In fiqh literature, halal is sometimes used as a synonym for mubah, but when it is mentioned as absolute, it includes mendub and vacib. Therefore, it is important to identify the styles / ways expressing ibaha (legal freedom) separately. The word “ibaha”, which denotes legal freedom, or the derivatives of this word are not available in the Qur’an, but the word “ibaha” is available in the some texts of Hadiths. On the other hand, in theory of Islamic provisions it was accepted as a fundamental principle that ibaha (legal freedom) was essential in cases outside of the provisions stating the absolute obligation and prohibition. As a matter of fact, there are many expressions / styles in Quran and Sunnah texts, which express legal freedom directly or indirectly. Ways of knowing the legal freedom in the works of classical jurisprudence have not been emphasized. Islamic jurists of the last period have examined the ways to know the legal freedom under the titles of “turuku marifeti’l-ibâha”, “esâlibü’l-ibâha” ve “sıyağu’l-ibâha”. However, in these studies, the ways of knowing ibaha/mubah have not been examined as a whole. The ways of knowing the ibaha (legal freedom) in theory of Islamic provisions are basically divided into religious texts and non-religious means. The signification of religious texts to ibaha (legal freedom) is in two ways: direct and indirect. In principle, mubah provisions, which are called as shariah ibaha, are fixed by religious texts. In this article, the ways of expression/indication of religious texts (nass) to mubah (legal freedom) in theory of islamic provisions will be focused on.

Keywords: Islamic Law, Provision Theory, Nass (Religious Text), Expression/Indication, Ibaha/ Legal Freedom

GİRİŞ

Fıkıh usulünün temel konularından biri de şer’î hükümlerdir. Fakîhin/müctehidin temel amacı da tafsîli delillerden şer’î hükümleri çıkarmaktır.¹ İslam hüküm teorisinde (şer’î) hükmün, biri kaynağını diğeri muhatabını esas alan iki farklı tanım yapılmıştır. Tanımda kaynağını esas alan mütekellimîn/Şâfiî usulcülere göre hüküm, Allah’ın, *iktizâ/taleb veya tahyîr ya da vaz’* yönüyle mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabıdır.² Tanımda muhatabı (mükellefin fiilini) esas alan fukahaya/Hanefilere göre ise hüküm, Allah’ın, *iktizâ/taleb veya tahyîr ya da vaz’* yönüyle mükelleflerin fiillerine ilişkin hitabının sonucudur.³

Usulcülerin çoğunluğuna göre hüküm, “teklîfi” ve “vaz’î”⁴ olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır ve mubah teklîfi hükmün kısımlarından sayılmaktadır.⁵ Seyfeddin el-Âmidî (ö. 631/1233) gibi bazı usulcüler ise hükmü; “teklîfi”, “vaz’î” ve “tahyîri” olmak üzere üç kısma ayırarak mubahın teklîfi hükümlerden ayrı bir konum olduğuna dikkat çekmişlerdir.⁶ Usulcülerin ıstılahında -mutlak olarak zikredildiğinde- şer’î hüküm ile kastedilen ise teklîfi hükümlerdir.

- 1 Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ilmi’l-usûl*, thk. Hamza b. Zühayr Hafız, (Medine: ty.), 1: 19; Muhammed b. Ali b. Muhammed Şevkânî, *İrşâdü’l-fühûl ilâ tahkiki ilmi’l-usûl*, thk. Ebu Mus’ab Muhammed Said el-Bedrî, (Beyrût: 1992), 21-22; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü*, (İstanbul: MÜİF Yayınları, 1996), 4.
- 2 Bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1: 177; Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsûl fi ilmi’l-usûl*, thk. Cabir Feyyâd el-Alvânî, (Müessesetü’r-Risâle, ty.), 1: 89; Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed Seyfeddin Âmidî, *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*, thk. Abdurrazzak Afifi, (Riyad: Dârü’s-Samî, 2003), 1: 131; Şevkânî, *İrşâdü’l-fühûl*, s. 23; Ahmed Husarî, *Nazariyyetü’l-hükm ve mesâdirü’l-teşri fi usûli’l-fikhi’l-İslamî*, (Beyrût: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1986), 30.
- 3 الحكم هو خطاب الشارع المتعلق بأفعال المكلفين بالانقضاء/الطلب أو التخيير أو الوضع
Bk. Sa’duddin Mes’ûd b. Ömer et-Taftazânî, *Şerhu’t-Telviḥ ala’t-Tavdih li metni’t-Tenkhi fi usuli’l-fikh*, Beyrût: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, ty.), 1: 22-23; Molla Hüsrev, *Mirâtü’l-usûl*, (İstanbul: Dersâadet, 1321), 276.
- 4 الحكم هو أثر خطاب الشارع المتعلق بأفعال المكلفين بالانقضاء/الطلب أو التخيير أو الوضع
Vaz’î hüküm, teklîfi hükümlerin varlığı veya yokluğu için alamet olarak konulan sebep, şart, illet, rükûn ve mâni’ gibi hükümlerdir. Bk. Şevkânî, *İrşâdü’l-fühûl*, 23; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 133.
- 5 Şer’î/teklîfi hükmün taksimi ile ilgili örnek olarak bk. Taftazânî, *Şerhu’t-Telviḥ*, 1: 24; Nâsiruddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Minhâcü’l-vusûl ilâ ilmi’l-usûl*, (Dimeşk/Beyrût: Müessesetü’r-risale, ty.), 18; Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahadır eş-Şâfiî ez-Zerkeşi, *el-Bahru’l-muhîṭ fi usûli’l-fikh*, nşr. Abdulkadir Abdullah el-Âni-Ömer Süleyyma el-Aşkar, (Kuveyt: Vizârtü’l-evkâfiş-şuûniyye, 1992), 1: 127; Abdülvahhab el-Hallâf, *İlmü usûli’l-fikh*, (İstanbul: el-Mektebetü’l-İslamiyye, 1984), 113-114; Husarî, *Nazariyyetü’l-hükm*, 33; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 116.
- 6 Bk. Âmidî, *el-İhkâm*, I, 132-133. Ayrıca bk. Zerkeşi, *el-Bahru’l-muhîṭ*, 1: 117.

Usulcülerin teklifi hüküm için yaptıkları tanım, -vaz'î (الوضع) kaydı dışında-şer'î hükümün kaynağını veya muhatabını esas alarak yaptıkları tanımın aynısıdır.⁷ Son dönem İslam hukukçuları ise genellikle mükellemin usulcülerin hüküm tanımını esas alarak teklifi hüküm, “Şâri'in mükelleften bir işi yapmasını veya yapmamasını istemesi (el-iktizâ/et-taleb) ya da onu bir işi yapıp yapmama arasında muhayyer bırakması (tahyîr)”⁸ şeklinde tanımlamışlardır. Teklifi hükmün kısımlarını/çeşitlerini, tanımda yer alan “iktizâ/talep” ve “tahyîr” kavramlarının içerdikleri anlamlar şekillendirmiş ve usulcüler teklifi hükmün kısımlarını genel olarak “aksâmü'l-hükmi't-teklifi”⁹ başlığı altında incelemişlerdir.

Teklifi hükmün tanımında geçen “iktizâ/taleb” kavramı, bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını istemek anlamına gelmektedir. Yapılması istenilen fiiller; *farz/vâcip* veya *mendup* olarak, yapılmaması istenilen fiiller ise *haram* veya *mekruh* olarak isimlendirilmiştir. “*Tahyîr*” ise bir işin yapılması veya yapılmaması hususunda mükellefi muhayyer/serbest bırakmaktır. Mükellefin eşit seviyede muhayyer bıraktığı fiillere ise *mubah* denilmektedir.¹⁰

Bir fıkıh usulü terimi olarak ise mubah kavramının birçok tanımı yapılmıştır.¹¹ Ancak bu tanımlar; “*herhangi bir zemm (kınama) ve medh (övgü) olmaksızın Şâri'in mükellefi yapıp yapmamakta muhayyer bıraktığı fiil*”¹² anlamında birleşmektedir. Buna göre şer'î bir hüküm olarak mubah, “*Şâri'in, yapma ve terk etme arasında mükellefi muhayyer bıraktığı veya yapana medh (övgü) ve zemmin (kınama) taalluk etmediği şey*”¹³ anlamına gelmektedir.

Diğer taraftan mahiyeti/yapısı itibariyle mubah, Şâri'in hitabı ile sabit olup olmaması yönüyle “şer'î ibaha” ve “aslî ibaha” olmak üzere temelde ikiye ayrılmaktadır. **Şer'î ibaha**, doğrudan veya dolaylı (karine) olarak Şâri'in hitabı (nass) ile sabit olan ibaha şeklidir.¹⁴ Şer'î ibaha, ya ilk baştan Şâri'in hitabı ile bir fiilin mubah olması şeklinde veya daha sonra *nesh* veya *ruhsat* yoluyla bir fiilin mubah olması

7 Teklifi hükmün tanımı ile ilgili bk. Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015), 227, 230; Davut İltaş, “Hüküm Teorisi”, *İslam Hukukuna Giriş*, Edt. Apaydın, H. Yunus, (Eskişehir: Anadolu Üni. Yayınları, 2013), 101-102.

8 Bk. Hallâf, *İlmü usûlü'l-fıkıh*, 114; Muhammed Ebû Zehre, *Usûlü'l-fıkıh*, (İstanbul: Tebliğ Yayınları, ty.), 27; Şaban, *Usûlü'l-fıkıh*, 227, 230; Abdülkerim ez-Zeydan, *el-Vecîz fi usûlü'l-fıkıh*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2011), 25; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 117; Muhammed Ebü'l-Feth el-Beyânüni, “Hüküm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 18: 467.

9 Bk. Hallâf, *İlmü usûlü'l-fıkıh*, 113-114; Zeydan, *el-Vecîz*, 25; Husari, *Nazariyyetü'l-hüküm*, 33.

10 Bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1: 210-211; Râzî, *el-Mahsûl*, 1: 89; Âmidî, *el-İhkâm*, 1: 132-133; Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhît*, 1: 173; Zeydan, *el-Vecîz*, 23; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 116.

11 Usulcülerin mubahın farklı tanımları için bk. Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 44-49; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “İbâha”, (Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf veş-şuûni'l-İslamiyye el-Kuveyt, 1983), 1: 156-157.

12 Bk. Hallâf, *İlmü usûlü'l-fıkıh*, 130; Zeydan, *el-Vecîz*, 38; Şaban, *Usûlü'l-fıkıh*, 253.

13 Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 32; Husari, *Nazariyyetü'l-hüküm*, 69; Vehbe Zühaylî, *Usûlü'l-fıkhi'l-İslamî*, (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1986), 1: 45, 87.

14 Muhammed Seyyid Bey, *Fıkıh Usulü (Giriş)*, Yay. Haz. Hasan Karayığit, İstanbul: Düşün Yay., 2010), 73; *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “İbâha”, 1: 132; İ. Kâfi Dönmez, “Mubah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2005), 30: 342.

şeklinde olabilir. Buna göre Şâri'in hitabı ile "yapma" ve "yapmama" arasında muhayyerlik bildiren tüm mubahlar bu kısma girmektedir.¹⁵ **İbaha-i aklîyye** olarak da isimlendirilen¹⁶ **aslî ibaha** ise Şâri'in sükût ettiği (meskûtün anı), itibar ve ilga ettiği ile ilgili herhangi bir nassın bulunmadığı durumları ifade etmek için kullanılan bir ibaha çeşididir.¹⁷ Usulcülere göre aslî ibaha da şer'î ibaha hükmündedir.¹⁸

İslam hukukunda haramlar/yasaklar sınırlıdır ve bunların neler olduğu naslar tarafından belirtilmiştir.¹⁹ Prensipten haramların/yasakların dışında kalan durumlar helal alanı oluşturmaktadır. Fıkıh literatüründe bazen helal ile mubah eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte helal kavramı içerisine mubah, mendup ve vacibi de aldığı için mubah kavramından daha geniştir.²⁰ Bu yüzden mubahlık ifade eden üslupların ayrıca tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Mubahlığa delalet eden "ibaha" lafzı veya bu kelimenin türevleri Kur'an'da geçmemekle birlikte bazı hadis metinlerinde "ibaha" lafzının geçtiği görülmektedir.²¹ Örneğin Hz. Peygamber (as) bir hadislerinde; "Beyti tavaf etmek namazdır. Ancak Allah tavafta konuşmayı mubah kılmıştır (أباح فيه المنطق). Kim tavaf esnasında konuşursa hayırdan başka bir şey konuşmasın"²² buyurmuştur. Ancak, hadisin bu şekildeki isnadının zayıf olduğu söylenmektedir.²³ Hadisin sahih olan farklı rivayetlerinde ve tahrirlerinde ise "أباح" fiilinin yerine "أحل" fiili geçmektedir.²⁴

15 *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "İbâha", 1: 132.

16 Ebû Ayyaş Muhammed Abdül'ali b. Nizamüddin Bahrululûm el-Leknevî el-Ensârî, *Fevâtihu'r-rahamût bi şerhi Müsellemi's-sübût*, tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2002) 1: 42; Muhammed b. Afîf el-Bâcûrî Hudarî (Bek/Bey), *Usûlü'l-fikh*, (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübra, 1969), 352-353; M. Sellâm Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha inde'l-usulîyyin ve'l-fukahâ*, (Kahire: Dâru'n-Nehdatü'l-Arabiyye, 1984), 496.

17 Hudarî, *Usûl*, 352-353; Seyyid Bey, *Fıkıh Usûlü*, 73; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "İbâha", 1: 132.

18 Bk. Râzî, *el-Mahsûl*, 2: 213-214; Bihârî, Muhibbullah b. Abdüşşekûr, *Müsellemi's-sübût*, (*Fevâtihu'r-rahamût bi şerhi Müsellemi's-sübût* ile birlikte) tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2002, 1: 91.

19 Örnek olarak bk. el-Bakara, 2/173; en-Nahl, 16/115.

"Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeseksin ve zoruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir." (Bakara, 2/173)

20 Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 85-86; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "İbâha", 1: 127; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, "Helal", (Kuveyt: Vizâratü'l-evkâf veş-şu'ni'l-İslamiyye el-Kuveyt, 1990), 18: 74; Dönmez, "Mubah", 30:342; Ferhat Koca, "Helal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17: 176-177.

21 Bk. Wensinck, Arent Jean, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî (Concordance et indices de la tradition musulmane)*, I-VIII, İstanbul 1986, "bvh" md. Ayrıca bk. Uğur Bekir Dilek, *İslam Hukuk Metodolojisinde Teklifî Hüküm Terimleri: Doğuşu-Gelişimi-Terimleşmesi*, Doktora Tezi, (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2010), 174-175; Uğur Bekir Dilek, "Teklifî hüküm İfade Eden Kavramların Doğuşu, Gelişimi ve Terimleşmesi", *İslam Hukuku Araştırma Dergisi*, sayı: 18 (2011): 239; Recep Çetintaş, *İlk Beş Asır Fıkıh Usulü Literatüründe Teklifî Hüküm Terminolojisi*, Doktora Tezi, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2014), 243-244.

22 Dârimî, *Sünen*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), 1: 374 (Kitâbü'l-menâsik/el-Hacc, 32, Babü'l-kelâm fi't-tavâf, hadis no: 1854).

23 Bu rivayetle ilgili Şamiledeki nüshada şu not düşünülmüştür: [تعليق المحقق] إسناده ضعيف ولكن الحديث صحيح (الطواف بالبيت صلاة إلا أن الله أباح فيه المنطق، فمن نطق فيه فلا ينطق إلا بخير).

24 Örnek olarak bk. Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnâvût, (1-16), (Beyrut: müessesetü'r-risâle, 1994/1915h.), 14:200; Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zühri en-Neccâr-Muhammed Sayd Câdu'l-Hakk, (1-5), (Mısır: Alemü'l-kütüb, 1984), 2:178; Ebû Abdillâh el-Hakim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkadir

Diğer taraftan İslam hukukunda, aksine bir delil veya karine olmadığı sürece kesin yükümlülük bildiren taleplerin (emir ve nehiy) dışında kalan fiillerde mubahlığın esas olduğu temel bir ilke olarak kabul edilmiştir. Nitekim Kuran ve Sünnet lafızlarında, doğrudan (sarahatan) veya dolaylı olarak (karine ile) ibahaya delalet eden birçok ifade tarzı/üslup bulunmaktadır.²⁵

Klasik dönem fıkıh usulü eserlerinde kesin hüküm ifade eden emir²⁶ ve nehiy²⁷ sığalarının hükme delaleti üzerinde detaylı olarak durulmuş, emir ve nehiy sığalarının hangi durumlarda vücûp veya hürmete delalet ettiği, hangi durumlarda vücûp veya hürmetin dışında başka bir hükme delalet ettiği tespit edilmeye çalışılmıştır.²⁸ Buna mukabil klasik dönem fıkıh usulü eserlerinde mubahla ilgili birçok konu²⁹ üzerinde durulmakla birlikte mubahlığı bildiren yollar/üsluplar üzerinde ayrıca durulmamıştır. Son dönem İslam hukukçuları ise ibahayı/mubahlığı bilme yollarını “*turuku ma’rifeti’l-ibaha*”³⁰, “*esâlibü’l-ibâha*”³¹ ve “*sıyağu’l-ibâha*”³² gibi başlıklar altında işlemlerdir.

Mubahlığı bilme yolları, “nass” ve “nass dışı” olmak üzere temelde ikiye ayrılmaktadır. Nassın mubahlığa delaleti ise doğrudan (sarahatan) ve dolaylı (karine ile) olmak üzere iki şekilde olmaktadır.³³ Nass dışı mubahlığı bilme yolları

Ata, (1-4), (Beirut: Daru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1990), 1: 663; Ebû Muhammed Abdullah b. Ali b. el-Cârûd en-Nisâbüri (İbnü’l-Cârûd), *el-Müntekâ fîs-süneni’l-müsnedeti*, -Babü’l-menâsik-, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî, (Beirut: Müessesetü’l-kitâbi’s-sikâfiyye, 1988), 1: 120).

- « الطَّوَأُ بِالْبَيْتِ صَلَاةً ، إِذْ أُنَّ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ أَحَلَّ لَكُمْ الطَّقُ ، فَمَنْ تَطَّقَ فَلَا يَنْطِقُ إِلَّا بِحُرَيْبِغَيْرٍ »
- 25 İbâha’ya delalet eden üsluplar ile ilgili geniş bilgi için bk Medkûr, *Nazariyyetü’l-ibâha*, 65-80; M. Sellâm Medkûr, *Mebâhisü’l-hüküm mde’l-usûliyyîn*, (Kahire: Dâru’n-nehdati’l-arabiyye, 1959), 111-112; *el-Mevsûatü’l-fikhiyye*, “İbâha”, 1: 130-131; Dönmez, “Mubah”, 30: 343; Beşir el-Mekki Abdüllâvî, *Sultatü veliyyi’l-emr fi takyidi’l-mubâh*, (Beirut: Dâru Mektebeti’l-Maârif, 2011), 61-74.
- 26 Emir sığasının hükme delaleti hakkında bk. Râfî b. Taha er-Rufâi, *el-Emr mde’l-usûliyyîn*, (Dimeşk/Beirut: Daru Mehabbe/Daru Âye, 2006); Âdil Attâfî, *el-Emru mde’l-usûliyyîn beyne’s-sığati ve’l-ma’nâ*, (Master Tezi, Câmîatü Muhammed Haydar, Külliyyetü’l-âdâb ve’l-lügât, Baskara 2012/2013); Salim Ögüt, “Emir (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11: 119-121.
- 27 Nehiy sığasının hükme delaleti hakkında bk. Ziyâd İbrahim Hüseyin Mikdâd *Delâletü sığati’n-nehiy ale’l-ahkâmîş-şer’iyye*, (Mastır Tezi, Câmîatü’n-necâhi’l-vatâniyye, Külliyyetü’ş-şeria, 1993); H. Yunus Apaydın, “Nehiy (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 544-547.
- 28 Emir ve nehiy kipinin hükme delaleti hakkında bk. Ebî Zeyd Ubeydullah b. Umer b. İsâ ed-Debûsi *Takvîmü’l-edille fi usûli’l-fikh*, thk. Şeyh Halil Muhyiddin el-Meys, (Beirut: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 2007), 407-414, Ayrıca bk. 36-60; Ebû Bekr, Muhammed b. Ebî Sehl Serahsî, *Usûlü’l-s-Serahsî*, thk. Ebu’l-vefa el-Afğani, (Beirut: Dâru’l-Ktübî’l-ilmîyye, 1993), 1: 11-100. Emir ve nehiy sığalarının hükme delaleti hakkında geniş bilgi için ayrıca bk. Mustafa Caferî, *el-Emru ve’n-Nehyü mde’l-usûliyyîn*, (Hartum: Câmîatü Hartum, Külliyyetü’l-kânün, 2009.); Pala, Ali İhsan, *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*, (Ankara: Fecr Yayınları, 2009).
- 29 Klasik dönem fıkıh usulü kitaplarında mubah ile ilgili “*mubahın teklîfi hüküm olup olmaması*”, “*mubahın şer’î hüküm olup olmaması*”, “*mubahın emredilmiş olup olmaması*”, “*mubahın talep içerip içermemesi*” gibi birçok konu üzerinde durulmuştur. (Bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1: 243-247; Âmidî, *el-İhkâm*, 1: 166-169; Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muhîr*, 1: 277-283.)
- 30 Bk. *el-Mevsûatü’l-fikhiyye*, “İbâha”, 1: 130-131.
- 31 Medkûr, *Nazariyyetü’l-ibâha*, 65-80.
- 32 Abdüllâvî, *Sultatü veliyyi’l-emr*, 61-74.
- 33 Medkûr, *Nazariyyetü’l-ibâha*, 66-73; *el-Mevsûatü’l-fikhiyye*, “İbâha”, 1: 129.

ise prensip olarak Şâri'nin sessiz kaldığı durumların mubahlığa delalet etmesidir.³⁴ Prensip olarak naslarla *şer'i ibaha* ile ilgili hükümler; nass dışı yollarla *aslî ibaha* ile ilgili hükümler sabit olmaktadır.

Aşağıda, kısaca İslam hüküm teorisinde “nassın mubahlığa delalet etme yolları” üzerinde durulacaktır.³⁵ Ancak burada hemen belirtelim ki bir nassın (ayet veya hadis) içerdiği özel lafızlardan veya ifade etmiş olduğu genel manadan dolayı farklı başlıklar altında değerlendirilmesi mümkündür. Bu gibi durumlarda nassın klasik usul kitaplarında zikredildiği konu başlığı altında verilmesi tercih edilmiştir.

1. NASSIN LAFZIYLA DOĞRUDAN MUBAHLIĞA DELALET ETMESİ

Kuran ve Sünnet'te yer alan birçok ifade, “izin” anlamı içerdiği için karineye ihtiyaç olmaksızın sarih biçimde mubahlığa delâlet etmektedir. Nitekim yapılmasında *skıntı*, *sakinca*, *günah*, *vebal bulunmadığını ve sorumluluğun söz konusu olmadığını* bildiren bazı ifadeler; yeryüzündeki her şeyin insanların hizmetine sunulduğunu (*teshîr*) bildiren ifadeler ve mubahlık bildiren bazı *harfler* doğrudan mubahlık bildirmektedir.³⁶ Aşağıda doğrudan mubahlığa delalet eden üsluplardan bahsedilecektir.

1.1. Nassın Sarahaten Mubahlığa Delalet Etmesi

Mubahlığı bilme yollarının başında nassın, yani Kuran ve Sünnet lafızlarının doğrudan mubahlığa delalet etmesi gelmektedir. Burada konuyla ilgili örnekler geçmeden önce fıkıh usulünde lafzın hükme delaleti ile şu konuyu göz önünde bulundurmamak uygun olacaktır. Bilindiği gibi fıkıh usulünde, lafız belirli bir manayı/hükmü açıklamak üzere sevk edilmişse bu lafza terim olarak “nass” denilmektedir. “Nass” olarak isimlendirilen lafız, sevk edildiği manaya açıkça delalet etmektedir. Sevk edilmiş amacı olmamakla birlikte kendisi iştirilince manası hemen açıkça anlaşılan lafza ise bir fıkıh usulü terimi olarak “zâhir” denilmektedir.³⁷ Aşağıdaki

34 Bu konu ayrı bir makale konusu olarak incelenecektir.

35 Erken dönem fıkıh usulü kitaplarında nassın *mantûku*, *mefhûmu* ve *ma'kûlü* ile hükme delaleti üzerinde detaylı olarak durulmuştur. Nassı bizzat lafızıyla/nazmıyla hükme delaleti Hanefî fıkıh usulü eserlerinde ; “Emir”, “Nehiy” ve “Hükme Delalet Yönünden Lafzın Çeşitleri” gibi başlıklar altında incelenmiştir (Örnek olarak bk. Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 36-60; 94-104.) Mütetekellimîn fıkıh usulü eserlerinde ise “manzûmun (mantûkun) delaleti” ve “mefhûmun delaleti” gibi başlıklar altında incelenmiştir. (Örnek olarak bk. Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 1: 20, 3: 2-446.) Son dönem usulcüler ise nassın bizzat lafız/nazmı ile hükme delaletini “Turuku istinbâtî'l-ahkâm”, “Lafzî Usul Kaideleri”, “Lafzî Mebhasler/Lafzî İstidlâl Metotları” gibi başlıklar altında incelemektedirler. Örnek olarak bk. Şaban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara 2015, 309-412; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 169-238; H. Yunus Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, (Ankara: Bilay Yayıncılık, 2017), 207-263. Mütetekellimîn yöntemine göre nassın hükme delaleti konusunda geniş bilgi için bk. Davut İltaş, *Fıkıh Usulünde Mütetekellimîn yönteminin Delâlet Anlayışı*, (İstanbul: İSAM Yayınları, 2011), 127-397.

36 Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 66-73; Dönmez, “Mubâh”, 30: 341.

37 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 116; Şaban, *Usûlü'l-fıkıh*, 369, 371; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 209-210.

örneklerde lafız, fıkıh usulündeki terim anlamı ile ya “nass” olarak veya “zahir” olarak doğrudan mubahlığa delalet etmektedir.

1) “Eğer, (velisi olduğunuz) yetim kızlar (ile evlenip onlar) hakkında adaletsizlik etmekten korkarsanız, (onları değil), size helâl olan (başka) kadınlardan ikişer, üçer, dörder olmak üzere nikâhlayın.” (el-Nisa, 4/3.)

Bu ayetin sevk ediliş amacı, yetim kızlara adaletli davranılması ve erkeğin aynı anda birden fazla (en çok dörde kadar) kadınla evlenmesinin mubah olmasıdır. Ayet bu konuda nasstır ve sığısıyla doğrudan İslam hukukunda çok evliliğin mubah olmasına delalet etmektedir. Ancak ayet, zahiriyle evlenmenin mubah olduğuna da delalet etmektedir.³⁸

Usulcülerin çoğunluğuna göre mutlak emir kipi vücûb ifade etmektedir. Ancak karinenin olması halinde emir kipi vücûbun dışında nedb veya ibahaya da delalet etmektedir.³⁹ Burada da “nikâhlayın/evlenin” hitabı her ne kadar emir kipinde gelmiş olsa da İslam hukukçuları emrin ibahahaya delalet ettiği konusunda ittifak/icma etmişlerdir.⁴⁰

2) “Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğinizde, onları iddetlerini dikkate alarak (temizlik hâlinde) boşayın ve iddeti sayın.” (et-Talak, 65/1)

Bu ayetin sevk ediliş amacı, boşamanın kadının iddetini gözetmediği temizlik devresinde olmasının vacip olmasıdır. Ayet bu konuda nasstır. Ancak ayet (“tal-laktümü'n-nisâe” lafzı) zahiri ile boşamanın mubah olmasına delalet etmektedir.⁴¹

3) “Faiz yiyenler, ancak şeytanın çarptığı kimsenin kalktığı gibi kalkarlar. Bu, onların, ‘Alışveriş de faiz gibidir’ demelerinden dolaydır. Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır.” (el-Bakara, 2/275)

Bu ayetin sevk ediliş amacı, alım-satım ile faiz arasındaki farkı belirtmektir. Ayet bu konuda nasstır. Ancak ayet zahiri ile doğrudan faizin haram, alım-satımın ise helal/mubah olduğuna delalet etmektedir.⁴²

Yine “Müslümanlar üç şeyde ortaktır: Su, otlak ve ateş”⁴³ anlamındaki hadis, sayılan bu üç şeyin herhangi bir şahsa veya gruba tahsis edilmeksizin tüm Müslümanlar için mubah olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴ Ancak bu hadiste ifade edilen “su, otlak ve ateş”, kimsenin mülkünde olmayan ovalarda ve dağlarda bulunan

38 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 116; Şaban, *Usûlü'l-fıkh*, 369-370, 393-394; Atar, *Fıkıh Usulü*, 209; Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 232.

39 Emir kipinin ibahaya delalet etmesi ile ilgili bk. *Emrin (Karine ile) Mubahlığa Delalet Etmesi*.

40 Ebû Ceyb, Sa'dî, *Mevsûatü'l-icmâ' fi'l-fıkhü'l-İslamî*, (Dımeşk: Dâru'l-fıkr, 1984), 2: 1087.

41 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 116.

42 Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 116; Şaban, *Usûlü'l-fıkh*, 369, 371; Atar, *Fıkıh Usulü*, 209; Apaydın, *İslam Hukuk Usulü*, 232.

43 *Ebû Dâvûd*, “Buyû”, 60 (nr.3477); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5: 364.

44 Medkûr, *Nazarîyyetü'l-ibâha*, 114-115.

şeyler için geçerlidir. Aksi halde birisinin özel mülkiyetinde bulunan su, otlak ve ateşten istifade onun iznine tabidir.⁴⁵

1.2. Nassın Günah ve Sıkıntıyı Nefyederek Mubahlığa Delalet Etmesi

Bir fiilin yapılması veya terk edilmesinden dolayı günahın (**ism/cünâh**), sıkıntının (**harec**), sorumluluğun/kınamanın (**sebîl**), sorgulamanın (**muâhaze**) olmayacağını ve günahın kaldırıldığını (**raf'ü'l-kalem**) ifade eden üsluplar sarih olarak mubahlığa delalet eden naslardan kabul edilmektedir.⁴⁶ Nitekim bu ifadeleri içeren naslarda fiilin yapılması veya terk edilmesi istenmeyip mükellef muhayyer bırakılmaktadır. Muhayyerlik ise mubahın mahiyetinde olan bir özelliktir.⁴⁷ Aşağıdaki örneklerde yer alan “ism”, “cünâh”, “harec”, “muâhaze”, “sebîl”, “raf'ü'l-kalem” kavramları ile ilgili “günahın”, “sıkıntının”, “sorgulamanın”, “cezanın” kaldırılmasının bildirilmesi bahse konu fiillerin mubahlığına delalet etmektedir;⁴⁸

1) “Sayılı günlerde⁴⁹ Allah'ı anın (telbiye ve tekbir getirin). Kim iki gün içinde acele edip (Mina'dan Mekke'ye) dönerse, ona **günah (ism)** yoktur. Kim geri kalırsa, ona da **günah (ism)** yoktur. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanlar içindir. Allah'a karşı gelmekten sakının ve onun huzurunda toplanacağınızı bilin.” (el-Bakara, 2/203.)

Ayette farz olan *tavaftı* eda ettikten sonra şeytan taşlamak için hacıların Mina'da iki veya üç gün gecemelerinin hükmünden bahsedilmektedir. Ayette, memleketlerine erken dönmek için Mina'da iki gün geceleyip Mekke'ye dönmekte acele etmekte bir günah olmadığı gibi dönmeyi geciktirenler için de bir **günah (ism)** olmadığı belirtilmektedir. Buna göre Mina'dan Mekke'ye dönüşü geciktirme hususunda kişi muhayyerdur. Muhayyerlik ise mubahlığı ifade etmektedir.⁵⁰

2) “Köre **güçlük (harec)** yoktur, topala **güçlük yoktur**, hastaya da **güçlük yoktur**. Kendi evlerinizde veya babalarınızın evlerinde veya annelerinizin evlerinde veya erkek kardeşlerinizin evlerinde veya kız kardeşlerinizin evlerinde veya amcalarınızın evlerinde veya halalarınızın evlerinde veya dayılarınızın evlerinde veya teyzelerinizin evlerinde veya anahtarlarına sahip olduğunuz evlerde ya da dostlarınızın evlerinde yemek yemenizde de **bir sakınca** yoktur.” (en-Nur, 24/61)

45 Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 116.

46 İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûlî'l-ahkâm*, thk. Muhammed Şakir, (Beyrut: Dâru'l-âfâkî'l-cedîde, ty.), 2: 36, 37; Hallâf, *İlmü usûlî'l-fıkah*, 130; Zeydan, *el-Vecîz*, 38-39; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 66-70; Husari, *Nazariyyetü'l-hükm*, 74.

47 Bir fiilin işlenmesinde günah ve sıkıntının olmamasının her zaman muhayyerlik anlamı içermediği hakkında bk. Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ eş-Şâtübî, *el-Muvâfakât fî usûlî'ş-şeriâ*, nşr./tlk. Abdullah Dıraz, Beyrut:Dâru'l-marife, 1975), 1: 146-147.

48 Konuyla ilgili örnekler için bk. Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 66-72

49 “Sayılı günler”den maksat, teşrik günleri olan Zilhicce ayının, 9,10,11,12 ve 13. günleridir.

50 Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 2: 730-731; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 66.

Ayette zikredilen özür sahiplerinin savaşa/çihada katılmamalarında bir sıkıntı ve **günah (harec)** olmadığı ifade edilmiştir. Bu ise özür sahiplerinin savaşa katılmamalarının mubah olduğunu ifade etmektedir.⁵¹

3) “...Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse, onlara günah (**cünâh**) yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz, örfe uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah (**cünâh**) yoktur. Allah'a karşı gelmekten sakının ve bilin ki Allah, yapmakta olduklarınızı hakkıyla görendir.” (el-Bakara, 2/ 233.)

Bu ayette çocuğun iki yıl dolmadan sütten kesilmesinde veya sütanneye verilmesinde bir **günah (cünâh)** olmadığı, bu konuda ebeveynin muhayyer olduğu belirtilmektedir. Muhayyerlik ise mubahlığı ifade etmektedir.⁵²

4) “(Vefat iddeti beklemekte olan) kadınlara kendileri ile evlenmek istediğinizi **üstü kapalı** olarak anlatmanızda veya bu isteğinizi içinizde saklamanızda sizin için bir günah (**cünâh**) yoktur.” (el-Bakara, 2/235.)

Prensip olarak maksadı ifade eden sarih ve kinâî her türlü lafız ve işaretlerle evlilik teklifinde bulunmak mubahtır. Ancak ayette “üstü kapalı” kaydı konularak kocası ölen kadınlara iddet içerisinde sarih bir şekilde evlilik teklifinde bulunulmasının caiz olmadığı ifade edilmektedir. Buna göre ayetin lafzından vefat iddeti bekleyen kadına bu dönem içerisinde telmih ve tariz yolu ile üstü kapalı (imalı) bir şekilde evlilik teklifinde bulunulmasında bir **günah/sakınca (cünâh)** olmadığı anlaşılmaktadır. Bu ise vefat iddeti bekleyen kadına üstü kapalı olarak yapılan evlilik teklifinin mubah olduğunu göstermektedir.⁵³

5) “Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz (**muâhaze**), fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah, çok bağışlayandır, halimdir. (Hemen cezalandırmaz, mühlet verir.)” (el-Bakara, 2/225); “Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar.” (el-Maide, 5/89)

Bu ayetlerde, boş yere yemin etmekten (yemini lağv⁵⁴) dolayı **sorgulamının**

51 Muhammed Tahir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, (Tunus: Dâru'l-Tûnisîyye, 1984), 18: 299-300; Medkûr, *Nazarîyyetü'l-ibâha*, 66.

52 Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdumuhsin et-Türkî, (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006), 4: 109; Medkûr, *Nazarîyyetü'l-ibâha*, 67-68.

53 Kurtubî, *el-Câmi*, 4: 144-146; Muhammed Ebu Zehra, *el-Ahvâlû's-sahîyye*, (Kâhire: Dâru'l-fikrî-Arabî, 1957), 29; Medkûr, *Nazarîyyetü'l-ibâha*, 68.

54 *Lağv, gamûs ve münakid* olmak üzere üç türlü yemin vardır. Yemin ve çeşitleri hakkında geniş bilgi için bk. Ertuğrul Boynukalın, “Yemin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 43: 416-420.

1) **Gamûs yemini**: Bile bile yalan yere yapılan yemindir. Bunun keffareti yoktur. Çünkü bu büyük bir vebaldir, keffaretle temizlenmez. Tövbe ve istiğfar gerekir.

2) **Lağv yemin**: Yanlışlıkla, boş bulunarak yapılan yemin. Buna bir şey gerekmez.

3) **Mün'akid yemin**: Kişinin gelecekte bir şeyi yapacağına veya yapmayacağına dair ettiği yemin. Bu yeminin bozulması hâlinde keffaret gerekir. Âyet, bu keffaretin nasıl yerine getirileceğini açıklamaktadır

(**muâhazenin**) olmadığı belirtilmektedir. Muâhazenin olmaması ise bu fiilin mubah olduğunu göstermektedir.⁵⁵

6) “Zulme uğradıktan sonra, kendini savunup hakkını alan kimseye (ceza vermek için) bir yol (**sebîl**) yoktur.” (eş-Şûrâ, 42/41)

Bu ayetin geçtiği Şûrâ suresinin 40-43. ayetlerinde haksızlığa ve zulme uğrayan kişinin isterse haksızlığı yapan zalimi affedebileceğinden bahsedilmektedir.⁵⁶ Yukarıda zikredilen ayette ise zulme uğrayanların haksızlığı yapan zalimi affetmek yerine hakkını aramasından ve suçluya/zalime gereken cezanın verilmesi için yardım istemesinden dolayı aleyhine bir “**sebîl**” olmadığı belirtilmektedir. Burada “sebîl” ile kastedilen yapılmasından dolayı kişiye herhangi bir sorumluluk ve kınamanın olmamasıdır. Dolayısıyla haksızlığa uğrayan kişinin meşru bir şekilde hakkını araması/alması mubah olmaktadır.⁵⁷

7) “Üç kişiden kalem kaldırıldı (**raf’ü'l-kalem**); uyanıncaya kadar uykuda olan kişiden, akıllanıncaya kadar deli olan kişiden ve ihtilam oluncaya kadar çocuktan.”⁵⁸

İslam hukukunda yükümlülüğün temel şartı akıl ve buluğdür. Dolayısıyla bu iki temel şartı taşımayan mecnun (akılsız) ve çocuklar teklifle yükümlü değildirler. Usul kitaplarında “el-mahkûmu aleyh/mükellef” bahsinde “avârizu’l-ehliyet” başlığı altında bu konu üzerinde durulmaktadır.⁵⁹ Bu çerçeveden bakıldığında hadiste zikredilen bu üç kişinin buldukları hal üzere iken yaptıkları fiillerden sorumlu olmayacakları ve onlara günahın terettüp etmeyeceği bildirilmektedir. Dolayısıyla bu üç kişinin bu hal üzere iken bir fiili yapma ve yapmamalarında günahın ve sorumluluğun olmaması bu fiilin onlar için kısmen mubahlık (nisbî ibaha) içerdiği anlamına gelmektedir.⁶⁰

1.3. Nassın Bir Şeyin İnsanların Hizmetine Musahhar Kılındığı Birdimesinin (Teshîr) veya İnsanların İyiliği İçin Yaratıldığını Bildirmesinin (İmtinân) Mubahlığa Delalet Etmesi

“Sehara” fiilinin mastarı olan “teshîr” sözlükte “emri altına vermek, hizmetine sunmak, musahhar kılmak” gibi anlamlara gelmektedir.⁶¹ Kuran’da, yerde ve gökte her ne var ise insanların hizmetine ve emrine musahhar kılındığı belirtil-

55 Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 69.

56 Bu ayetlerin tefsiri ve içerdikleri hükümler için bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 18: 489-497.

57 Kurtubî, *el-Câmi'*, 18: 492-493; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 69.

58 Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 17; İbni Mâce, “Talâk”, 15.

59 İslam hukukunda ehliyet şartları ve ehliyet arızaları hakkında bk. Atar, *Fıkıh Usûlü*, 141-157.

60 Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 71. Ayrıca bk. Şâtübî, *el-Muvâfakât*, 1: 170; Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, 49-50; Zühaylî, *Usûlü'l-fikhi'l-İslamî*, 1: 92-93; Muhammed Ebü'l-Feth el-Beyânünî, *el-Hükümüt-teklîfi fiş-şeriatil-İslamiyye*, (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1988), 253.

61 İbn Manzûr, “s-h-r” mad., *Lisânü'l-Arab*, (Kahire: Dârü'l-meârif, 1984), 3: 1963.

mektedir.⁶² Bir şeyin insanların hizmetine musahhar kılınması ise ancak ondan faydalanmanın mubah olması ile mümkündür.⁶³ “Menne” fiilinden “iftiâl” vezninde mastar olan “imtinân” ise sözlükte iyilikte bulunma, verme gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁴ Bir şeyin insanlara iyilik için yaratıldığının belirtilmesi de prensip olarak o şeyin mubahlığına delalet etmektedir.⁶⁵ Teshîr ve imtinân içeren aşağıdaki naslar doğrudan mubahlığa delalet etmektedir⁶⁶.

- 1) “Allah, içinde gemilerin, emriyle akıp gitmesi, O'nun lütfunu aramanız ve şükretmeniz için denizi sizin hizmetinize **musahhar** kılandır/emrinize verendir.” (el-Câsiye, 45/12)
- 2) “Göklerdeki ve yerdeki her şeyi kendi katından (bir nimet olarak) sizin hizmetinize verendir.” (el-Câsiye, 45/13)
- 3) “O, taze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir.” (en-Nahl, 16/14)
- 4) Hayvanları da yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma ve birçok fayda vardır. Hem de onlardan yersiniz.” (en-Nahl, 16/5)
- 5) “Sizi sıcağın koruyacak elbiseler ve savaşta sizi koruyacak zırhlar verdi. Böylece Allah, Müslüman olmanız diye üzerinizde olan nimetini tamamlıyor.” (en-Nahl, 16/81).

Yukarıdaki ayetlerden genel olarak; deniz ürünlerinin mubah/helal olması (el-Câsiye, 45/12; en-Nahl, 16/14), hakkında yasaklama bulunmayan şeylerde asıl olanın mubahlık (aslî ibaha) olması (el-Câsiye, 45/13), hayvan ürünlerinin mubah olması (en-Nahl, 16/5), sıcağın ve savaşın korunmak için elbise ve zırh gibi koruyucu tedbirlerin alınmasının mubah olması (en-Nahl, 16/81) anlaşılmaktadır.

1.4. Nasstaki Muhayyerlik Bildiren Bazı Harflerin Mubahlığa Delalet Etmesi

Nassta bulunan bazı harfler, o işin aslı vacip olsa da, nassta geçen seçeneklerle ilgili muhayyerlik ifade eder. Örneğin kefaretle ilgili ayetlerde bulunan “**ev/3**” edatı muhayyerlik bildirmektedir.⁶⁷ Ancak buradaki ibaha, vacip olan keffaretin kendisi ile ilgili olmayıp keffaretin edası ile ilgili verilen seçeneklerden birinin ter-

62 Örnek olarak bk. er-Râd, 13/2; İbrahim, 14/32, 33; en-Nahl, 16/12, 14; el-Hac, 22/65; el-Ankebut, 29/61; Lokman, 31/20,29; el-Fâtır, 35/13; ez-Zümer, 39/5; ez-Zuhruf, 43/13; el-Câsiye, 45/12,13; el-Enbiya, 21/29; es-Sad, 38/18, 36; el-Hac, 22/36.

63 Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1: 126; Zeydan, *el-Vecîz*, 214.

64 İbn Manzur, “m-n-n” mad., *Lisânü'l-Arab*, 4: 4229.

65 İbn Abdüsselâm, İzzeddin (İzz) Ebu Muhammed es-Sülemî, *el-İmâm fî beyâni edilleti'l-ahkâm*, (Beirut: Daru'l-beşâiri'l-İslamiyye, 1987), 86.

66 Konuyla ilgili ayetler için ayrıca bk. Abdülbâkî, M. Fuâd, “sehharâ” mad., *el-Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*, (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1982), 347-348.

67 Serahî, *Usûl*, 2: 213; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 1: 51, 3: 6; Ebu'l-Muzaffar Mansur b. Muhammed es-Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille fî usûli'l-fık'h*, thk. Abdullah Hafız Ahmed el-Hakemî, (Riyâd: Mektebetü't-tevbe, 1998), 1: 58.

cih edilmesi konusunda mükellefin muhayyer bırakılmasıdır.⁶⁸ Dolayısıyla “muhayyerlik” içermesi açısından muhayyer vacibin mubahlıkla bir ilişkisi bulunmaktadıdır.⁶⁹

Kuranda “**ev/ş**” edatı ile mükellefin muhayyer bırakıldığı birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin hac veya umre yapmak üzere ihrama girdikten sonra hastalık, düşmanın engellemesi, savaş sebebiyle yolların kapalı olması gibi sebeplerden birinin bulunmasından dolayı muhsar durumunda olan kişi tıraş olup ihramdan çıkması için üç seçenekten birini yapmak hususunda muhayyer bırakılmaktadır. Konuyla ilgili ayet şöyledir;

“Haccı da umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer (düşman, hastalık ve benzer sebeplerle) engellenmiş olursanız artık size kolay gelen kurbanı gönderin. Bu kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden her kim hastalanır veya başından rahatsız olur (da tıraş olmak zorunda kalır)sa fidye olarak **ya** oruç tutması, **ya** sadaka vermesi, **ya** da kurban kesmesi gerekir.” (el-Bakara, 2/196.)

Burada ayette geçen “veya” anlamındaki “**ev/ş**” edatı muhayyerlik ifade etmekte olup mükellef bu üç seçenekten birini yapmakta muhayyerdir.⁷⁰

Yine yemin keffareti ile ilgili ayette geçen “veya” anlamındaki “**ev/ş**” edatı muhayyerlik ifade etmektedir. Konuyla ilgili ayetteki düzenleme şöyledir:

“Allah, boş bulunarak ettiğiniz yeminlerle sizi sorumlu tutmaz. Ama bile bile yaptığınız yeminlerle sizi sorumlu tutar. Bu durumda yeminin keffareti, ailenize yedirdiğinizin orta hâllisinden on yoksulu doyurmak yahut onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Kim (bu imkânı) bulamazsa, onun keffareti üç gün oruç tutmaktır. İşte yemin ettiğiniz vakit yeminlerinizin keffareti budur. Yeminlerinizi tutun. Allah, size ayetlerini işte böyle açıklıyor ki şükredesiniz.” (el-Mâide, 5/89)

Bu ayette münâkid yeminin⁷¹ keffareti açıklanmaktadır. Şâri, bu yeminin edası ile ilgili “*on yoksulu doyurmak*”, “*onları giydirmek*” ve “*bir köle azat etmek*”⁷² gibi belirli seçenekler arasında mükellefi muhayyer bırakmaktadır.⁷³

Sonuç olarak keffaret ayetlerinde geçen “**ev/ş**” lafzı mükellef için muhayyerlik bildirmektedir. Muhayyerlik ise mubahın mahiyetinde olan bir durumdur. Her ne kadar “tahyîr ibâhaya nisbetle daha kapsamlıdır; her ibâha tahyîrdir, fakat her tahyîr ibâha sayılmaz”⁷⁴ şeklinde bir genelleme yapmak mümkün olsa da bu yargı,

68 Serahsî, *Usûl*, 2: 213.

69 Krş, Şihabüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sanhâci el-Karâfi, *Şerhu tenkîhu'l-fusûl fi ihtisâri'l-Mahsûli fi'l-usûl*, (Beyrut: Dâru'l-fikr, 2004), 124-125; Şâtbi, *el-Muvâfakât*, 1: 155-156; Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, 33; Şaban, *Usûlü'l-fikh*, 243; Husarî, *Nazariyyetü'l-hükm*, 62; Zeydan, *el-Vecîz*, 31.

70 Serahsî, *Usûl*, 2: 213.

71 *Münâkid yeminin* tanımı az önce yukarıda ilgili dipnotta geçmiştir.

72 el-Mâide, 5/89.

73 Şâtbi, *el-Muvâfakât*, 1: 156, 3: 130; Şaban, *Usûlü'l-fikh*, 243.

74 Bk. Ahmet Özel, “Tahyîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 39: 442.

muhayyer vacip ile mubahlık arasındaki ilişkinin varlığını ortadan kaldırmaz. Dolayısıyla mükellefin seçimli vaciplerden birini seçme hususunda muhayyer olması, bu fiillerin aslında değil, bu fiillerden birini tercih etme hususunda mubahlık (serbestlik) içerdiği anlamına gelmektedir.⁷⁵

1.5. Haramlığı Nefyeden İfadelerin Mubahlığa Delalet Etmesi

Mubahlığı bilme yollarından biri de nassta haramlığı nefyeden ifadelerin bulunmasıdır. Nitekim haram kılmayı ve yasaklamayı nefyeden aşağıdaki ayetler mubahlığa delalet etmektedir⁷⁶.

1) “De ki: “Allah’ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızıkı kim **haram kılmuş?**” De ki: “Bunlar, dünya hayatında mü’minler içindir.(Onlar için mubahtır) Kıyamet gününde ise yalnız onlara özgüdür. İşte bilen bir topluluk için ayetleri ayrı ayrı açıklıyoruz.” (el-Arâf, 7/32).

Ayette Allah’ın insanlar için helal/mubah kıldığı şeylerin insanlar tarafından haram kılınamayacağı ifade edilmektedir. Burada haram kılmanın nefyedilmesi/ yasaklanması bu şeylerin mubah olduğunu göstermektedir.⁷⁷

2) “Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah’ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine **haram ediyorsun?** Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (et-Tahrîm, 66/1).

Ayette, Hz. Peygamber’in Allah’ın helal/mubah kıldığı şeyi haram kılması/kendisine yasaklaması nehyedilmektedir. Dolayısıyla bir şeyin haram kılınması yasaklandığına göre zıddı olan helallik/mubahlık sabit olmaktadır.⁷⁸

3) “Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan **men etmez**. Şüphesiz Allah, adil davrananları sever.” (el-Mümteħine, 60/8).

Ayet, gayrimüslimlerle ilişkilerle ilgili iki temel hüküm içermektedir. Birincisi gayrimüslimlere adaletli davranmak, diğeri ise gayrimüslimlerle iyi ilişkiler kurmak. Adalet İslam’ın temel bir ilkesidir ve Müslümanların herkese karşı her zaman adaletli davranması esastır.⁷⁹ Ayetin konumuzla ilgili kısmı ise gayrimüslimlerle

Ayrıca bk. Dönmez, “Mubah”, 342.

75 Şihabüddin Ebu’l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sanhâci el-Karâfi, *el-Furûk fi Envâri’l-burûk fi envâi’l-furuk*, (Beyrut: Dâru’l-kütüb’i-ilmîyye, 1998), 2: 7-8 (Fark: 47); Şihabüddin Ebu’l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sanhâci el-Karâfi, *Şerhu tenkîhu’l-fusûl fi ihtisâri’l-Mahsûli fi’l-usûl*, (Beyrut: Dâru’l-fikr, 2004), 124-125; Cemalüddin Abdurrahim b. Hasan el-İsnevî *Nihâyetü’s-sü’l fi şerhi Minhaci’l-usûl (ve maahü Sülleümü’l-vusûl şerhu Nihâyetü’s-sü’l li-Şeyh Muhammed Buhayt el-Muti’)*, (Alemü’l-kütüb, ty.), 1: 135; Şâtibi, *el-Muvâfakât*, 1: 155-156; Ebu Zehra, *Usûlü’l-fikh*, 33; Hallâf, *İlmü usûli’l-fikh*, 123; Şaban, *Usûlü’l-fikh*, 243; Husarî, *Nazariyyetü’l-hüküm*, 62; Zeydan, *el-Veciz*, 31.

76 Medkûr, *Nazariyyetü’l-ibâha*, 76-77.

77 Krş. Kurtubi, *el-Câmi’*, 9: 203.

78 Ayetin sebebi nüzülü ile ilgili rivayetler ve içerdiği hükümlerle ilgili bk. Kurtubi, *el-Câmi’*, 21: 67-78.

79 İslam’da adaletin yeri ve önemi hakkında bk. Mustafa Çağrıcı, “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklope-*

iyi ilişkiler kurulmasının hükmüdür. Bu konuda ayette Müslümanlara karşı savaşmayan ve düşmanlık beslemeyen gayrimüslimlerle iyi ilişkiler kurulmasının yasaklanmadığı belirtilmektedir. Buna göre ayet, dolaylı bir şekilde, İslam'a ve Müslümanlara karşı düşmanlık beslemeyenlerle iyi ilişkiler kurulmasına ruhsat/cevaz vermektedir. Bu da onlarla iyi ilişkiler kurmanın mubah olduğuna delalet etmektedir.⁸⁰

1.6. Bazı Ruhsat Sebeplerinin Mubahlığı Bildirmesi

Fıkıh usulünde *azimetin*⁸¹ karşılığı olarak kullanılan *ruhsat* kavramının da ibaha/mubah kılma ile yakın ilişkisi bulunmaktadır.⁸² Çünkü ruhsatın özünde de “mubah kılma” vardır ve emir ve nehiy şeklinde kesin bağlayıcı olan bir hükmü, yapma veya terk etme arasında mükellefi muhayyer bırakma anlamına gelmektedir.⁸³ Nitekim örfî lisanda ruhsat, ibaha/mubah kılma için kullanılmaktadır. Bundan dolayıdır ki bir kişiye bir fiilin yapılması hususunda ruhsat verilmesi, kişinin bu fiili işlemesine izin verilmesi ve bu fiili yapmasının mubah kılınması anlamına gelmektedir.⁸⁴

Sözlükte, kolaylık/kolaylaştırmak ve bir işte zorluğun zıddını ifade eden ruhsatın fikhî bir terim olarak -özü itibarıyla aynı manada toplanan- birçok tanımı yapılmıştır.⁸⁵ Bu tanımlara göre fikhî bir terim olarak ruhsat, “meşakkat, zaruret, ihtiyaç gibi arzı bir sebebe/özre bağlı olarak kullara azîmet hükmünü (aslı hükmü) terk etme imkânı vererek söz konusu arzı durumu ilgili hükmü kolaylaştırmak ve hafifletmek için mubah kılma amacı ile külli/genel asıldan istisna olarak sonradan (ikinci defa) konmuş olan geçici hüküm”⁸⁶ anlamına gelmektedir.

Aşağıdaki naslarda aslen vacip veya haram olan fiillerin ihtiyaç ve zaruret ha-

disi. İstanbul: TDV Yayınları , 1988), 1: 341-343; Hayreddin Karaman, “Adalet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları , 1988), 1: 343-344.

80 Ayetin ihtiva ettiği hükümlerle ilgili bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 20: 407-409.

81 Sözlükte azîmet, “bir şeye kesin olarak yönelmek, niyetlenmek” anlamındadır. Fıkıh ilminde ise, “meşakkat, zaruret ve ihtiyaç gibi arzı bir sebebe bağlı olmaksızın -namaz, oruç, zekât vs. gibi emirler ve içki, kumar, zina gibi yasaklar olmak üzere- ilk baştan konmuş olan ve normal durumlarda her bir mükellefe ayrı ayrı hitap eden aslı hüküm” demektir. (Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1: 300, 307; Ebû Zehre, *Usûlü'l-fıkh*, 51; Zeydan, *el-Veciz*, 40; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 130.)

82 *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “İbâha”, I, 130. Ruhsat ile mubâh arasındaki ilişki hakkında geniş bilgi için bk. Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 372-412; Üsâme el-Hamevî, “et-Tahyir inde'l-usûliyyin ve eseruhü fi'l-hükmi'-teklîfi (dirâse usûliyye mukârane)”, *Mecelletü Camiatü Dmeşk li'l-ulûmi'l-iktisâdiyye ve'l-kânûniyye* 25/1 (2009): 725-732.

83 *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “İbâha”, I, 130; Zeydan, *el-Veciz*, 40.

84 Serahsî, *Usûl*, 1: 117; Husarî, *Nazariyyetü'l-hüküm*, 101.

85 Bk. Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1: 329; Amidî, *el-İhkâm*, 1: 175; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1: 301; Zeydan, *el-Veciz*, 41; Zühaylî, *Usûlü'l-fıkh*, 1: 110; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 373; İ. Kâfi Dönmez, “Ruhsat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2008), 35: 207.

86 Hallâf, *İlmü usûlü'l-fıkh*, 138; Zeydan, *el-Veciz*, 41; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 131; Dönmez, “Ruhsat”, 35: 207; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 373. Ayrıca bk. Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, 1: 330; Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1: 301.

linde yapılmasına izin/ruhsat verilmesi bu fiillerin geçici olarak mubah olduğuna delalet etmektedir;

1) “Ey iman edenler! Allah’a karşı gelmekten sakınmanız için oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, size de farz kılındı. Oruç, sayılı günlerdedir. Sizden kim hasta, ya da yolculukta olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde tutar. Oruca gücü yetmeyenler ise bir yoksul doyumu fidye verir. Bununla birlikte, gönülden kim bir iyilik yaparsa (mesela fidyeyi fazla verirse) o kendisi için daha hayırlıdır. Eğer bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.” (el-Bakara, 2/183-184)

Ramazan orucu, ergenlik çağına ulaşmış, akıllı her Müslümana farzdır. Ancak ayette hastalık ve yolculuk sebebiyle farz olan ramazan orucunun Ramazan ayının dışında diğer günlerde kaza edilebileceğine ruhsat verilmiştir. Buna göre hasta ve yolcu olanlar, ramazan ayında oruç tutma ve tutmama arasında muhayyerdirler. Hasta ve yolculara verilen bu ruhsat, bir ibaha şeklidir.⁸⁷

2) “Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı. Ama kim mecbur olur da, istismar etmeksizin ve zaruret ölçüsünü aşmaksızın yemek zorunda kalırsa, ona günah (isim) yoktur. Şüphesiz, Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (el-Bakara, 2/173)

Bu ayette leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesilen şeyler sarih olarak haram kılınmıştır. Ancak ayette “*felâ isme aleyh/ona günah yoktur*” denilerek muhtar durumda olan kişinin haram kılınan bu şeyleri yemesine ruhsat/izin verilmiştir. Buna göre aslen haram olan bir şeyin yapılmasına zaruret sebebiyle izin/ruhsat verilmesi bu fiilin yapılmasının geçici olarak mubah (ruhsat ibahası) olduğuna delalet etmektedir.⁸⁸ Nitekim bu ve benzeri nasların hükmü gereğince İslam hukukunda *zaruret, mubah kılma* sebeplerinden biri olarak kabul edilmiş⁸⁹ ve bu durum, “Zaruretler memnu’ olan şeyleri mubah kılar”⁹⁰ şeklinde kaideleştirilmiştir. Dolayısıyla ***mutlak anlamda ruhsat ile amel etmek mubah olmaktadır.***⁹¹ Ancak tümel açıdan bakıldığında bir diğer ifade ile ruhsata tabi olan her bir konu kendi mahiyeti ve şartları açısından değerlendirildiğinde farklı delil ve karinelere dayanarak ruhsata tabi olan meselenin farklı hükümler alması mümkündür. Bundan dolayıdır ki ruhsat hükmü ile amel etmek mubah olduğu gibi, başka

87 *el-Mevsûatü'l-fıkhiyye*, “İbâha”, 1: 130.

88 Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 1: 310, 311, 312; Zeydan, *el-Veciz*, 38.

89 İslam hukukunda zaruret hali ve hükümlere etkisi hakkında geniş bilgi için bk. Kurtubî, *el-Câmi*, 3: 22-48; Abdülkerim Zeydan, “İslam Hukukunda Zaruret Hali”, trc. Hayreddin Karaman, *İslamın Işığında Günün Meseleleri içinde*, (İstanbul: Nesil Yay., 1988), 1: 217-276; Mustafa Bakır, *İslam Hukukunda Zaruret Hali*, (Ankara: Akçağ Yayınları, ty.); Halit Çalış, “Zaruret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44: 141-144.

90 *Mecelle*, md. 21.

91 Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, I, 309; Zeydan, *el-Veciz*, 42.

bir illetten/sebepten/delilden ve karineden dolayı mendup, vâcip ve mekruh da olabilir. Mesela, murdar eti yemek (meyte/leş) zaruret halinde mubahtır. Ancak yenmediği takdirde hayati tehlike söz konusu olursa murdar eti yemek vâcip olur.⁹²

2. NASSIN LAFZIYLA DOLAYLI OLARAK MUBAHLİĞA DELALET ETMESİ

Lafzî istidlâl metotları/lafız eksensli ictihad yöntemleri fıkıh usulünün önemli konularından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda naslarda bulunan lafzî veya akli bazı karinelere hareketle mubahlık hükmünün çıkarılması mümkündür. Aşağıda naslarda dolaylı olarak mubahlığa delalet eden ifadeler/üsluplar üzerinde durulacaktır.⁹³

2.1. Emrin (Karine ile) Mubahlığa Delalet Etmesi

Kuran'da geçen emir sîğaları *vücûb*, *nedb* *ibaha*, *tehdid*, *irşad*, *te'dib*, *taciz*, *dua* ve *benzeri* birçok anlama delalet edecek şekilde kullanılmıştır.⁹⁴ Bundan dolayıdır ki usulcüler, belirli bir hükmün kastedildiğine dair karine olmadığı zaman⁹⁵ emrin medlulüne delaletinin *vucup* mu, *nedb* mi, *ibaha* mı yoksa *tevakkuf* mu olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.⁹⁶

Usulcülerin çoğunluğuna göre “mutlak emir” sîğası vücûba delalet eder. Ancak karine olması halinde emir sîğası vücûbun dışında *nedb* ve *ibahaya* da delalet edebilir.⁹⁷ Nitekim “... Allah'ın rızkından yiyiniz, içiniz.” (el-Bakara, 2/ 60) ayette geçen “yiyiniz” ve “içiniz” emir sîğaları ittifakla mubahlık bildirmektedir. Çünkü yeme ve içme insanın fitratının gereği olan tabii bir durumdur. İnsanın fitratının gereği olan bir durumu yapması için ise kesin bağlayıcılık bildiren bir emrin bulunmasına gerek yoktur. Bu yüzden bu gibi ayetlerdeki emir sîğaları mubahlık bildirmektedir.⁹⁸

2.2. Helallik Bildiren İfadelerin Mubahlığa Delalet Etmesi

92 Şâtübî, *el-Muvâfakât*, I, 310, 311, 312; Zeydan, *el-Veciz*, 43; Dönmez, “Mubah”, *DİA*, XXX, 343.

93 Konuyla ilgili bk. Medkür, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 65, 72-78; Dönmez, “Mubah”, 30: 341.

94 Kur'an'da emir kipinin kullanıldığı anlamlar ve örnekleri için bk. Serahsî, *Usûl*, 1: 14; Râzî, *el-Mahsûl*, 2: 39-41; İsnævî, *Nihâyetü's-sü'l*, 2: 245-252; Rufâî, *el-Emr inde'l-usûliyyin*, 104-116.

95 Kur'an'da *ibâha* ifade eden emir sîğalarının çeviri problemi ile ilgili bk. Zülfikar Durmuş, “Kur'an-ı Kerim'de *İbâha* İfade Eden Emir Siyğalarının Çeviri Problemi”, *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2, (Güz 2010): 1-21.

96 Zeydan, *el-Veciz*, 231-232; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 179-180; Medkür, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 72-74;

Emrin delaleti ile ilgili görüşler hakkında bk. Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ali el-Basrî, *Kitâbü'l-Mu'temed fi usûl'l-fikh*, thk. Muhammed Hamidullah, (Dimeşk: 1964), 1: 57-82; Alaüddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr alâ Usûl-i Fahrî'l-İslam el-Pezdevî*, (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1991), 1: 260-276; Râzî, *el-Mahsûl*, 2: 39-96; Karâfî, *Şerhu tenkihü'l-fusûl*, 103-105; İsnævî, *Nihâyetü's-sü'l*, 2: 245-272; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 3: 2-6.

97 Serahsî, *Usûl*, 1: 14; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1: 260-276; Râzî, *el-Mahsûl*, 2: 48; Karâfî, *Şerhu Tenkihü'l-usûl*, 103-104; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 3: 2; Basrî, *el-Mu'temed*, 1: 57. Ayrıca bk. Rufâî, *el-Emr inde'l-usûliyyin*, 118; Öğüt, “Emir”, 11: 120.

98 Şaban, *Usûlü'l-fikh*, 328.

Mubahlık bildiren üsluplardan biri de naslarda geçen “helal” kavramıdır.⁹⁹ Sözlükte “helâl” kelimesi “*mubah, câiz ve serbest olmak; ruhsat vermek; helâl olmak*” gibi anlamlara gelmekte ve “haram” kelimesinin karşıtı olarak kullanılmaktadır.¹⁰⁰ Kuran-ı Kerim’de sözlük ve terim anlamında birçok yerde kullanılan¹⁰¹ “helâl” kelimesi bazı ayetlerde “mubah ve serbest olmak”¹⁰²; “meşru/caiz kılmak”¹⁰³ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Fıkıh literatüründe “helal” kavramı, “haram” kavramının zıddı olarak kullanılmaktadır. Ancak “helal” kavramı, *vâcip, mendup ve (tenzihen) mekruhu* da içerisine alan geniş bir kavramdır.¹⁰⁴ Dolayısıyla helallik bildiren ifadelerden bir şeyin mubah olduğu anlaşılrsa da vacip ve mendup olma ihtimali de olduğu için bu ifadelerin mubahlığa delaleti (karine ile) dolaylı olmaktadır.¹⁰⁵ Buna göre “helallik bildiren ifadeler yer yer sarih nitelikte olsa da sadece haramın karşıtı anlamında düşünüldüğünde mubahın yanı sıra vacip, mendup ve mekruhu da kapsayabileceği durumlarda ibahaya delaleti sarih olmaz.”¹⁰⁶ Bu bağlamda aşağıdaki naslarda yer alan “helal” kavramının dolaylı olarak mubahlığa delalet kapsamında değerlendirilmesi mümkündür¹⁰⁷.

- 1) “Bugün size temiz ve hoş şeyler **helâl** kılındı. Kendilerine kitap verilenlerin yiyecekleri size **helâl/mubah**, sizin yiyecekleriniz de onlara **helâldir/mubahtır**.” (el-Mâide, 5/5)
- 2) “...İhramlı iken avlanmayı helâl saymamanız kaydıyla¹⁰⁸, okunacak (bildirilecek) olanlardan başka hayvanlar¹⁰⁹ size **helâl/mubah** kılındı...” (el-Mâide, 5/1)
- 3) “Allah alışverişi **helal/mubah**, faizi haram kıldı” (el-Bakara, 2/175)
- 4) “...(Savaş esiri olarak) sahip olduklarınız hariç, evli kadınlar (da size) haram kılındı... Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zina etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size **helâl/mubah** kılındı.” (el-Nisa, 4/24)

99 *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “İbâha”, 1: 126; Zeydan, *el-Veciz*, 38.

100 İbn Manzur, “h-l-l” mad., *Lisânü'l-Arab*, 2: 974; Kürşat Demirci, “Helâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 17: 173-174.

101 Bk. Abdülbâki, *Mucemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim*, “h-l-l” mad., s. 215-216. “Helâl” kelimesinin hadislerdeki kullanımları için bk. A. J. Wensinck, “h-l-l” mad., *el-Mucemu'l-müfehres li elfâzi'l-hadis*, Leiden 1936-1969’dan ofset baskı, (İstanbul 1986).

102 Bk. el-Bakara, 2/196, 228, 229; el-Mâide, 5/5, 88; en-Nahl, 16/116; el-Hac, 22/30; el-Ahzâb, 33/52.

103 el-Bakara, 2/275; el-Arâf, 7/157; et-Tahrîm, 66/1.

104 Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 85-86; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “İbâha”, 1: 127; *el-Mevsûatü'l-fikhiyye*, “Helal”, 18: 74; Dönmez, “Mubah”, 30: 342; Koca, “Helal”, 17: 176-177.

105 Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 75, 76; Dönmez, “Mubâh”, 30: 343.

106 Dönmez, “Mubah”, 30: 343.

107 Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 76.

108 Hac ve umre için ihrama girmiş bulunanlar karada avlanamazlar, ihramlı bir kimsenin avladığı hayvanın etinden yiyemezler.

109 Ayette geçen ve hayvanlar olarak tercüme edilen “behimetü'l-en'âm” ile kastedilen deve, sığır, koyun, keçi ve bunlara dâhil edilebilecek diğer hayvanlardır. (İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, 6: 78.)

5) “Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size **helâl/mubah** kılındı.”¹¹⁰ (el-Ba-kara, 2/187)

2.3. Yasaktan Sonra Gelen Emrin İbâhaya Delalet Etmesi

Yasaktan sonra gelen emrin delaleti ile ilgili; *vucûb*, *nedb*, *ibaha* ve *önceki hükümün geçerli olduğu* şeklinde farklı görüşler ileri sürülmüştür¹¹¹:

Müteahhirin Hanefiler¹¹² ile bazı Malikiler¹¹³ ve Şirâzî (ö. 476/1083)¹¹⁴, Sem'ânî (ö. 489/1096)¹¹⁵, Râzî (ö. 606/1209)¹¹⁶ gibi bazı Şafilere göre¹¹⁷ yasaktan sonra gelen emir vucûb bildirmektedir.¹¹⁸

Hanefilerden İbnü'l-Hümâm¹¹⁹ ve bazı Hanbeliler¹²⁰ ve Şâfilardan Müzenî'ye (ö. 264/878) göre ise nehiyden/yasaktan sonra gelen emir, yasaklığı kaldırır ve emredilen fiilin durumunu yasaktan önceki hale getirir.¹²¹ Buna göre yasaktan önce fiil vacip ise emir ile bu fiil vacip olur, yasaktan önce fiil mubah ise emir ile fiil mubah olur.¹²²

Mutlak emrin vucûb bildirdiğini söyleyen usulcülerin çoğunluğuna göre ise yasaktan sonra gelen emir mubahlık bildirmektedir.¹²³ Çünkü orfen efendi köle-

110 Ayetin sebab-i nüzulü hakkında bk. Kurtubi, *el-Câmi'*, 3: 186-187.

111 Bk. İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meâli Abdullah b. Abdullah Yusuf el-Cüveynî *el-Burhân fi usûli'l-fikh*, thk. Abdülazim Muhammed ed-Dib, (Katar: 1399 h.), 1: 263-265; Râzî, *el-Mahsûl*, 2: 96-98; Cemaleddin Ebu Amr Osman b. Ömer b. Ebi Bekr İbnü'l-Hâcib, *Muhtasarü Müntehe's-sü'l-vusûl ve'l-emel fi ilmeyi'l-usûl ve'l-cedel*, thk. Nezir Hammadu, (Beirut: Dâru İbn Hazm, 2006), 1: 678-679; Karâfi, *Şerhu Tenkîhu'l-fusûl*, 113-114; Basrî, *el-Mutemed*, 1: 82-84; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 3: 77-80; Ebü İshâk İbrahim b. Ali eş-Şirâzî, *el-Lüma' fi usûli'l-fikh*, thk. Muhyiddin Dib Mestûr, (Beirut/Dimeşk: Dâru'l-Kelimi't-tayyib/Daru İbn Kesir, 1995), 47-48; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1: 276-280; İsnevî, *Nihâyetü's-sü'l*, 2: 272-274; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîd*, 2: 378-381; Zeydan, *el-Veciz*, 234; Şaban, *Usûlü'l-fikh*, 333-335; Zühayli, *Usûlü'l-fikh*, 1: 222-224; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 181; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 73-74; Muhammed Edib Salih, *Tefsîrü'n-nusûs fi'l-fikhi'l-İslami*. Beirut: el-Mektebü'l-İslamî, 1993, 2: 360-376.

112 Örneğin Pezdevî'ye (ö. 482/1089) göre yasaktan sonra gelen emir vucûb ifade etmektedir. Bk. Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*. 1: 276-277.

113 Karâfi, *Şerhu Tenkîhu'l-fusûl*, 113.

114 Şirâzî, *el-Lüma'*, 48.

115 Sem'ânî, *Kavâttü'l-edille*, 1: 108.

116 Râzî, *el-Mahsûl*, 2: 96.

117 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîd*, 2: 378.

118 Rufâi, *el-Emr inde'l-usûliyyîn*, 187-190; Edib Salih, *Tefsîrü'n-nusûs* 2: 364-368; Ögüt, “Emir”, 11: 120.

119 İbnü'l-hümâm, *et-Tahrîr*, 140-141.

120 Zerkeşi (ö. 794/1392), muhakkik Hanbelilerin bu görüşü tercih ettiğini belirtmektedir. (Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîd*, 2: 381.) Ancak Ebu Ya'la el-Ferrâ (ö. (ö.458/1066) (*el-Udde*, 1:256) ve İbn Kudâme (ö. 620/1223) (*Ravdatü'n-nâzir*, 103-104) gibi muhakkik Hanbeli fakihler, yasaktan sonra gelen emrin ibahaya delalet ettiğini söylemektedirler.

121 Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîd*, 2: 380-381.

122 Atar, *Fıkıh Usûlü*, 181.

123 Cüveynî, *el-Burhân*, 1: 263; Şirâzî, *el-Lüma'*, 48; Râzî, *el-Mahsûl*, 2: 97; Serahsî, *Usûl*, 1: 19; Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, 1: 277; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasarü Müntehe's-sü'l*, 1: 678; Karâfi, *Şerhu Tenkîhu'l-fusûl*, 113; İbn Hazm, *el-İhkâm*, 3: 77; İsnevî, *Nihâyetü's-sü'l*, 2: 272-273; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhîd*, 2: 378-379; Ebu Ya'la el-Ferrâ, *el-Udde fi usûli'l-fikh*, thk. Ahmed b. Ali Seyü'l-Mübârakî, (Riyad: 1993), 1: 256; Muvaffaküddin İbn Kudâme el-Makdisî, *Ravdatü'n-nâzir ve cünnetü'l-münâzir*, (Riyâd: Mektebetü'meârif, 1984, 2: 75-76; Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid İbnü'l-Hümâm, *et-Tahrîr fi usûli'l-fikh*, Mısır: Matbaatü Mustafa, 1351 h.), 140; Zeydan, *el-Veciz*, 234; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 181; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 73-74; Rufâi, *el-Emr inde'l-usûliyyîn*, 181-186.

sine bir şeyi yasaklasa sonra ona o şeyin yapılmasını emretse bu emir efendinin kölesine o fiili yapmasını mubah kıldığı anlamına gelir. Dolayısıyla naslardaki yasaktan sonra gelen emirler de ibaha bildirimdir.¹²⁴ Aşağıdaki naslarda yasaktan sonra gelen emir sığaları mubahlık bildirmektedir;

- 1) “Artık eşlerinizle **mübâşerette/cinsel ilişkide bulunun** ve Allah’ın sizin için yazıp takdir etmiş olduğu şeyi **arayın**. Şafağın aydınlığı gecenin karanlığından ayırt edilinceye (tan yeri ağarınca) kadar yiyin, için...” (el-Bakara, 2/187)

Bu ayet nazil olmadan önce orucun farz kılındığı ilk dönemlerde güneş batımından itibaren yatsıyı kıldıktan ve uyuduktan sonra imsak vaktine kadar yemek-içmek ve cinsel ilişkide bulunmak yasaklanmıştır. Bu durum ise Müslümanlara sıkıntı vermekte idi.¹²⁵ Nitekim ayetin hemen öncesinde geçen “Allah, (Ramazan gecelerinde hanımlarınıza yaklaşarak) kendinize zulmetmekte olduğunuzu bildi de töbenizi kabul edip sizi affetti.” (el-Bakara, 2/187) ifadeleri de bu duruma işaret etmektedir. Bu ayette ise imsakin, yatsı namazının kılınmasından ya da uykuya dalınmasından itibaren başlamadığı, ayette ifade edilen fecr vaktine kadar yeme içmenin ve cinsel ilişkinin mubah olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla yasaktan sonra gelen “mübâşerette/cinsel ilişkide bulunun”, “arayın” gibi emir sığaları, önceki yasağın kaldırıldığını bildirmekte ve hüküm ibahaya dönüşmektedir.¹²⁶

- 2) “İhramdan çıktığımız zaman **avlanınız**.” (el-Mâide, 5/2)

Burada “avlanınız” şeklindeki emir sığası, karine yoluyla, ihramdan çıktıktan sonra avlanmanın mubah olduğuna delalet etmektedir. Çünkü bir önceki ayette “ihramlıyken avlanmamayı helal saymamanız kaydıyla” (el-Mâide, 5/1) denilerek ihramlıya avlanmanın yasak olduğu bildirilmiştir. Buna göre ihramdan çıkınca avlanmanın mubah olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁷

- 3) “...Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın (hanımlarınızla cimada bulunun)...” (el-Bakara, 2/222)

Ayetteki emir sığası ibaha bildirmektedir. Çünkü, kişinin eşi ile cinsel ilişkide bulunması aslen mubahtır. Yasaklık ise kadının ay hali olduğu süre ile sınırlıdır. Dolayısıyla kadın temizlenince yasaklık da kalkmakta ve hüküm önceki haline dönmektedir. Buna göre ayette geçici bir yasaktan sonra gelen “*hanımlarınızla cimada bulunun*” emri mubahlık bildirmektedir.¹²⁸

124 Râzi, *el-Mahsûl*, 2: 97; İbn Kudâme, *Ravdatü'n-nâzir*, 104.

125 Kurtubî, *el-Câmi'*, 3: 186-187.

126 Kurtubî, *el-Câmi'*, 3: 192-193; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 73-74.

127 Râzi, *el-Mahsûl*, 2: 97; Serahsî, *Usûl*, 1: 19; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasarü Müntehe's-sü'l*, 1: 678; Buhârî, *Keşfü'l-es-râr*, 1: 278-279; Zeydan, *el-Veciz*, 234.

128 Râzi, *el-Mahsûl*, 2: 97; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhit*, 2: 381; İbn Kudâme, *Ravdatü'n-nâzir*, 104.

4) “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman, hemen Allah'ın zikrine koşun ve alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz bu, sizin için daha hayırlıdır.¹²⁹ Namaz kılınınca artık yeryüzüne **dağılın** ve Allah'ın lütfundan nasibinizi **arayın**” (el-Cum'a, 62/10)

Alışveriş aslen mubah olan bir fiildir. Ancak ayette cuma namazı vaktinde alışverişin geçici olarak yasak olduğu bildirilmektedir. Dolayısıyla ayette yasaklamadan sonra gelen “dağılın” ve “arayın” şeklindeki emir sığaları cuma namazından sonra alışverişin mubah olduğuna işaret etmektedir.¹³⁰

5) “Ben sizi kıtlık ve sıkıntıdan dolayı (kurban etlerini biriktirmekten) nehyetmiştim. Artık (şartlar değişti) Yiyiniz, tasadduk ediniz ve iddihar ediniz (stoklayınız/biriktiriniz).”¹³¹

Prencip olarak kurban bayramı günlerinde kesilen hayvanın etinin *yenmesi, biriktirilmesi ve başkalarına ikram edilmesi* câizdir/mubahtır.¹³² Ancak Hz. Peygamber (as), harici ve arızî bazı sebeplerden (illetten) dolayı kurban etinin biriktirilmesini geçici olarak yasaklamıştır.¹³³ Hadiste geçen “yiyiniz”, “tasadduk ediniz” ve “iddihar ediniz/biriktiriniz” şeklinde yasaklamadan sonra gelen emir sığaları ibahaya delalet etmektedir.¹³⁴ Çünkü daha önceden mubah olan bir konu hakkındaki yasağın kaldırılması, hükmü yasaklanmadan önceki aslı durumuna, yani mubahlığa dönüştürmektedir.¹³⁵ Nitekim cumhura göre yasaklamamanın illeti/sebebi ortadan kalktığı için kurban etlerinin biriktirilmesi mubahtır.¹³⁶

2.4. Vücûdan Sonra Gelen Nehyin Mubahlığa Delalet Etmesi

Vücuttan sonra gelen nehyin hükme delaleti konusunda ihtilaf vardır. Bu konu, “yasaktan sonra gelen emrin hükme delaleti” konusunun tam zıddını içermektedir. Bu yüzden burada da benzer görüşler ileri sürülmüştür.¹³⁷ Bu konuda verilen tipik örneklerden biri ise şu ayettir:

“... (Evlilik yükümlülüklerini reddederek) başkaldırdıklarını gördüğünüz kadınlara öğüt verin, onları yataklarında yalnız bırakın. (Bunlar fayda vermez de mecbur kalırsanız) onları (hafifçe) dövün. Eğer itaat ederlerse, artık onların aleyhine başka bir yol aramayın. Şüphesiz Allah, çok yücedir, çok büyüktür.” (el-Nisa, 4/34).

129 Âyetteki “çağrı” ile ezan, “Allah'ın zikri” ile de cuma namazı kastedilmektedir.

130 Serahsî, *Usûl*, I, 1: 19; Zeydan, *el-Vecîz*, 234; Şaban, *Usûlü'l-fıkh*, 333-334; Medkâr, *Nazarıyyetü'l-ibâha*, 73.

131 Konuyla ilgili farklı rivayetler için bk. Buhârî, “Edâhî”, 16; Müslim, “Edâhî”, 5; Muvatta, “Edâhî”, 4, 6; Tirmizî, “Edâhî”, 14; İbn Mâce, “Edâhî”, 16; Dârimî, “Edâhî”, 6.

132 Bedruddin Mahmud b. Ahmed Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, tsh./nşr. Abdullah Muhammed Mahmud Ömer, (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2001), 21: 235.

133 Konuyla ilgili rivayetler ve değerlendirmeler için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamd, (Suud/Riyad: Birinci Baskı, 2001), 10: 27-32.

134 Ferrâ, *el-Udde*, I, 256; İbn Kudâme, *Ravdatü'n-nâzir*, 104.

135 *el-Mevsûatü'l-fıkhîyye*, “İbâha”, 1: 130; Rufâî, *el-Emr inde'l-usûliyyîn*, 183.

136 Konuyla ilgili görüşler için bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 21: 236-237, 238; Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 10: 27-28.

137 Mikdâd, *Delâletü'sığati'n-nehy*, 93-98.

Usulcüler, ayette geçen “öğüt verin”, “yalnız bırakın” ve “(hafifçe) dövün” emirlerinden sonra gelen “... artık onların aleyhine başka bir yol aramayın” şeklindeki nehyin; tahrime mi, kerâhaya mı yoksa ibahaya mı delalet edip etmediği konusunda ihtilaf etmişlerdir.¹³⁸

Yasaktan sonra gelen emrin vücûba delalet ettiğini söyleyenler, vücuttan sonra gelen nehyin de tahrime delalet ettiğini söylemektedirler.¹³⁹ Yasaktan sonra gelen emrin ibahaya delalet ettiğini söyleyenlerden bazıları vücuttan sonra gelen nehyin tahrime delalet ettiğini, bazıları ise yasaktan sonra gelen emrin ibahaya delalet etmesine kıyas ederek vücuttan sonra gelen nehyin de ibahaya delalet ettiğini söylemektedirler.¹⁴⁰

Vücuttan sonra gelen nehyin ibahaya delalet ettiğini söyleyenlerin gerekçesi şudur: Nehyden önce emrin geçmesi, nehyin tahrimden ibahaya sarf edildiğinin bir karinesi olmaktadır. Nitekim emirden önce nehyin gelmesi de emrin vücûbdan ibahaya sarf edildiğinin/çevrildiğinin bir karinesi olmaktadır.¹⁴¹ Sonuç olarak çoğunluğa göre emirden sonra gelen nehy tahrim veya keraheye delalet etmekle birlikte bazı usulcüler bunun ibahaya delalet ettiğini ve mükellefi muhayyer bırakma anlamı taşıyacağını ileri sürmüştür.¹⁴² Çünkü bir şeyin vacip olmasından sonra onun yasaklanması kesinlik bildiren talebin kalktığını gösterir. Böylece mezkûr fiil hakkında muhayyerlik sabit olur ve hüküm mubahlığa dönüşür.¹⁴³

2.5. Neshin Mubahlığa Delalet Etmesi

Nesh sözlükte “iptal etmek, izale etmek, nakletmek, dönüştürmek/değiştirmek, ortadan kaldırmak” gibi anlamlara gelmektedir.¹⁴⁴ Terim olarak ise nesh “*Daha sonra gelen şer’î bir delil ile (önceki/mevcud) şer’î hükmün kaldırılması*”¹⁴⁵ olarak tanımlanmaktadır.

Nesh, *bedelli ve bedelsiz* olmak üzere iki şekilde olabilmektedir.¹⁴⁶ Bizi burada ilgilendiren daha önceden vacip veya haram kılınan bir hükmün nesh edilmesi ve yerine yeni bir hüküm getiren nashın bulunmamasıdır. Bir diğer ifade ile bedelsiz neshin ibahaya delalet etmesidir.¹⁴⁷ Neshin ibahaya delalet etmesi, vacibin veya haramın bedelsiz neshinin mubahlığa delalet etmesi şeklinde iki şekilde olmaktadır.¹⁴⁸

138 Mikdâd, *Delâletü şîgati’n-nehy*, 93-96.

139 Mikdâd, *Delâletü şîgati’n-nehy*, 94-95.

140 Mikdâd, *Delâletü şîgati’n-nehy*, 95.

141 Mikdâd, *Delâletü şîgati’n-nehy*, 95.

142 Şevkânî, *İrşâdü’l-fühûl*, 193.

143 Medkûr, *Nazariyyetü’l-ibâha*, 74; Dönmez, “Mubâh”, 30: 343.

144 İbn Manzûr, “n-s-h” mad., *Lisânu’l-Arab*, 6: 4407; Abdurrahman Çetin, “Nesh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 579.

145 Zeydan, *el-Vecîz*, 306; Atar, *Fıkıh Usûlü*, 259.

146 Medkûr, *Nazariyyetü’l-ibâha*, 415-417. Ayrıca bk. Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, 3: 351-353.

147 Medkûr, *Nazariyyetü’l-ibâha*, 417. Bu konudaki tartışmalar ve farklı görüşler için bk. Medkûr, *Nazariyyetü’l-ibâha*, 417-420.

148 Medkûr, *Nazariyyetü’l-ibâha*, 75, 413-421.

1) Vacibin bedelsiz olarak neshedilmesinin ibahaya delalet etmesi:

Vacip olan bir hüküm neshedildiğinde yerine gelen hükümle ilgili üç ihtimal vardır; *Birincisi* vacip olan hüküm neshedilerek yerine gelen hükmün nassla mubah olduğunun belirtilmesidir. *İkincisi*, vacip olan hüküm neshedilerek yerine gelen hükmün nassla yasak/haram olduğunun belirtilmesidir. *Üçüncüsü* ise vacip olan hüküm neshedilerek mubah veya haram olduğu ile ilgili bir hükmün bulunmamasıdır.¹⁴⁹

Bazı usulcülere göre vacip olan hüküm neshedildikten sonra yerine gelen hükmün haram veya mubah olduğu nassla belirtilmemiş ise bu durumda vacibin neshedilmesi ibahaya delalet etmektedir. Bu görüşü savunanlara göre vücûbun neshi fiilin yapılması ve terk edilmesinde sıkıntının (harc) olmadığını gösterir. Yapılması ve terk edilmesinden dolayı sıkıntının olmadığı şer'î konum ise mubahlıktır. Buna göre vacip ile amel edilemeyeceğine göre geriye cevaz/mubahlık hükmü kalmaktadır.¹⁵⁰ Bu konuda verilen örnekler ise şu ayetlerdir:

(1) “Ey iman edenler! Peygamber ile baş başa konuşacağınız zaman, baş başa konuşmanızdan önce bir sadaka verin. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Şâyet (sadaka verecek bir şey) bulamazsanız, bilin ki Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (el-Mücadele, 58/12.)

Ayette Hz. Peygamber (as) ile baş başa konuşmadan (münâcat) önce sadaka verilmesi emredilmektedir. Ancak bu hüküm, kısa bir süre sonra bir sonraki ayet ile neshedilmiştir.¹⁵¹ Neshedilen bu hükmün yerine yeni bir hükmün getirilmemesi ise ibahaya delalet etmektedir.¹⁵²

(2) “Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah'a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı.” (el-Bakara, 2/180)

Ayette geçen vasiyetle ilgili emir, henüz mirasla ilgili hükümler açıklanmadan önce gelmiştir. Amaç ise varislerin ve akrabaların ölen kişinin geride bırakmış olduğu malındaki (miras) haklarını korumaktır. Ancak bu ayette emredilen vasiyet hükmü (cumhura göre) daha sonra gelen Nisâ sûresindeki miras ayetlerinin¹⁵³ işareti ve “vârise vasiyet yoktur”¹⁵⁴ hadisi ile neshedilmiştir.¹⁵⁵ Vasiyetin

149 Ensâri, *Fevâtihü'r-rahamât*, 1: 83.

150 Râzi, *el-Mahsûl*, 2: 203, 206-207; Zerkeşi, *el-Bahru'l-muhît*, 1: 235; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 75.

151 Elmalılı, *Hak Dini*, 7: 4797-4799.

152 Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 421.

153 Miras ayetleri için bk. el-Nisa, 4/10, 11, 176.

154 Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 6; Tirmizî, “Vesâyâ”, 5; Nesâî, “Vesâyâ”, 5; İbn Mâce, “Vesâyâ”, 6. Buhârî, bab başlığı yapmış, hadisi tahrîc etmemiştir. (Buhârî, “Vesâyâ”, 6.)

155 Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 613-614. Akrabaya vasiyetin neshedilmesi ile ilgili görüşler için bk. Elmalılı, *Hak Dini*, 1: 613-620.

vacip olduğunu bildiren hükmün bedelsiz olarak neshedilmesi ise bazı usulcülere göre vasiyetin serbest bırakıldığına (mubah), bazılarına göre müstehap olduğuna işaret etmektedir.¹⁵⁶

2) Haramın bedelsiz olarak neshedilmesinin ibahaya delalet etmesi:

Neshedilen yasağın yerine vasfı belirli herhangi bir hüküm getirilmemiş ise bu durum yasaklamadan sonra gelen neshin mubahlık ifade ettiğini göstermektedir.¹⁵⁷ Usulcüler bu konuyla ilgili yukarıda geçen Ramazan ayı gecesinde uykudan sonra da olsa imsak vaktine kadar cimanın ve yeme-içmenin yasaklanmasının kaldırılması¹⁵⁸ ile üç günden fazla kurban etlerinin biriktirilmesinin yasaklanmasının kaldırılması¹⁵⁹ örnek olarak vermektedirler.¹⁶⁰ Buna göre önceden Ramazan ayında geceleri imsak vaktine kadar yasak olan yeme-içme ve cima ile kurban etlerinin üç günden fazla biriktirilmesinin yasaklanması, bu yasakların kaldırılması ile mubahlığa dönüşmüştür.¹⁶¹

2.6. Haram Kılınan Şeylerden Yapılan İstisnaların Mubahlığa Delalet Etmesi

Haram kılınan şeylerden yapılan istisna iki şekilde olabilmektedir. Birincisi sarih/açık olarak haram kılmadan yapılan istisnanın mubahlığa delalet etmesidir. İkincisi ise zımnî/üstü kapalı olarak haram kılınan şeylerden yapılan istisnanın mubahlığa delalet etmesidir.¹⁶²

1) Sarahaten haram kılmadan yapılan istisnanın mubahlığa delalet etmesi;

Aşağıdaki ayette haram kılınan şeylerin tek tek sayıldığı belirtilerek şöyle denilmektedir:

“Allah, yemek zorunda kaldıklarınız dışında size neleri haram kıldığını tek tek açıklamışken, üzerine Allah'ın adının anıldığı hayvanları yememenizin sebebi nedir.” (el-En'am, 6/119)¹⁶³

Haram kılınan şeyler ise şu ayette belirtilmiştir:

“Ölmüş hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına boğazlanan, (henüz canı çıkmamış iken) kestikleriniz hariç; boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekte düşerek ölmüş, boynuzlanarak ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hay-

156 Medkür, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 75; Dönmez, “Mubâh”, 30: 343.

157 Medkür, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 420-421.

158 el-Bakara, 2/187.

159 Konuyla ilgili farklı rivayetler için bk. Buhâri, “Edâhi”, 16; Müslim, “Edâhi”, 5; Muvatta, “Edâhi”, 4, 6; Tirmizî, “Edâhi”, 14; İbn Mâce, “Edâhi”, 16; Dârimî, “Edâhi”, 6.

160 Bk. Buhâri, *Keşfü'l-esrâr*, 3: 351.

161 Medkür, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 420.

162 Medkür, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 77; Dönmez, “Mubâh”, 30: 343.

163 Yenmesi haram kılınan şeyler için bakınız: el-Bakara, 2/173; el-Mâide, 5/3; el-En'am, 7/145; en-Nahl, 16/114-115.

vanlar ile dikili taşlar üzerinde boğazlanan hayvanlar, bir de fal oklarıyla kismet aramanız size haram kılındı.” (el-Mâide, 5/3)

Yukarıdaki ayette *sarih olarak* sayılanların dışında kalan şeylerin mubah kılındığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁴

2) Zımnen haram kılmadan yapılan istisnanın mubahlığa delalet etmesi;

Hz. Peygamber (as) buyurmuşlardır:

“Üç şey dışında Müslüman kişinin kanı helal olmaz: Bunlar: zina eden evli, nefse karşı nefis, dinini terk edip İslam toplumundan ayrılan kimsedir.”¹⁶⁵

İslam'da haklı bir sebep olmaksızın bir başkasının hayatına kastetmek haramdır.¹⁶⁶ Yukarıdaki rivayette de zımnen/dolaylı olarak haksız ve sebepsiz yere bir kişinin canına kastetmenin haram olduğu belirtilmiştir. Ancak üç durumda bunun istisnasının olduğu, yani üç sebepten dolayı kişinin canına kastetmenin mubah olduğubelirtilmiştir.¹⁶⁷

SONUÇ

İslam hüküm teorisinde beş temel teklifi hükümden biri olan mubah, mükellefin yapma ve terk etme arasında muhayyer bırakıldığı en geniş hukuki serbest alanları oluşturmaktadır. İslam hüküm teorisinde nasların mubahlığa delalet etmesi ise “doğrudan” ve “dolaylı (karine ile)” olmak üzere iki şekilde olmaktadır. Nasların doğrudan mubahlığa delalet etmesi; (1) nassın sarahaten mubahlığa delalet etmesi, (2) nassın günah ve sıkıntıyı nefyederek mubahlığa delalet etmesi, (3) nassın teshir (musahar kılma) ve imtinân (iyilikte bulunma) yoluyla mubahlığa delalet etmesi, (4) nastaki muhayyerlik bildiren bazı harflerin mubahlığa delalet etmesi, (5) haramlığı nefyeden ifadelerin mubahlığa delalet etmesi ve (6) bazı ruhsat sebeplerinin mubahlığı bildirmesi olmak üzere altı farklı şekilde olabilmektedir. Usulcüler arasında nasların doğrudan mubahlığa delalet etmesi ile ilgili önemli bir görüş ayrılığı yoktur.

Nasların dolaylı olarak (karine ile) mubahlığa delalet ettiği yollar ise şunlardır; (1) emrin karine ile mubahlığa delalet etmesi, (2) helallik bildiren ifadelerin mubahlığa delalet etmesi, (3) yasaktan sonra gelen emrin ibâhaya delalet etmesi, (4) vücuttan sonra gelen nehyin mubahlığa delalet etmesi, (5) neshin mubahlığa delalet etmesi ve (6) haram kılınan şeylerden yapılan istisnaların mubahlığa delalet etmesi olmak üzere yine altı farklı şekilde olabilmektedir.

Usulcüler nasların dolaylı olarak mubahlığa delalet ettiği yollar üzerinde ih-

164 Elmalılı, *Hak Dini*, 3: 1564-1566; Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 77.

165 Buhârî, “Diyet”, 6; Müslim, “Kasâme”, 25; Tirmîzî, “Hudûd”, 15.

166 el-İsra, 17/33.

167 Medkûr, *Nazariyyetü'l-ibâha*, 77-78.

tilaf etmişlerdir. Üzerinde ihtilaf edilen konuların başında ise; “emrin karine ile mubahlığa delalet etmesi”, “yasak ve haram kılmadan sonra gelen emrin ibâhaya delalet etmesi”, “vücuttan sonra gelen nehyin mubahlığa delalet etmesi”, “neshinin mubahlığa delalet etmesi” gibi konular gelmektedir.

İslam hüküm teorisinde nasların mubahlığa delalet etme yollarının bilinmesinin önemli bir fikhî semeresinin olmadığını söylemek mümkündür. Bununla birlikte şer’î hükümler içerisinde en geniş alanı oluşturan mubahlığa delalet eden yolların bilinmesinin naslardan hüküm çıkarma yöntemleri açısından önem arz ettiği söylenebilir. Bu durum özellikle “emrin karine ile mubahlığa delalet etmesi”, “yasak ve haram kılmadan sonra gelen emrin ibâhaya delalet etmesi”, “vücuttan sonra gelen nehyin mubahlığa delalet etmesi”, “neshin mubahlığa delalet etmesi” gibi konular açısından önem arz etmektedir.

Nasların mubahlığa delalet etme yollarını yukarıda sayılan maddelerle sınırlamak doğru değildir. Nihayetinde nasların mubahlığa delalet etme yolları bir ichtihad işidir. Dolayısıyla İslam hüküm teorisinde nasların mubahlığa delalet etme yollarının pek çok yolu olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim İslam hüküm teorisinde mubahlığa delalet etme yolları esas itibarıyla “nass yoluyla mubahlığı bilme yolları” ve “nass dışında mubahlığı bilme yolları” olmak üzere iki başlıkta ele alınmaktadır. Yukarıda sayılan konular nasların doğrudan veya dolaylı olarak mubahlığa delalet etme yollarıdır. Nass dışı yollarla da mubahlığın sabit olabileceği durumlar söz konusu olabilmektedir.

Diğer taraftan nasların/lafızların hükme delaletinin tespiti bir ichtihad işidir ve fıkıh usulünde bu konu “beyan ichtihadı” olarak isimlendirilmektedir. Dolayısıyla nasların mubahlığa delalet yollarının bilinmesi, ichtihad ehliyetine sahip olan veya naslardan hüküm çıkarma usul ve yöntemini bilen kişilerin yapabileceği bir uzmalık işidir. Buna göre ichtihad ehliyetine sahip olmayan veya naslardan hüküm çıkarma usul ve yöntemini bilmeyen kişilerin naslardan hüküm çıkarması şer’an sıkıntılı bir konudur.

Sonuç olarak İslam hüküm teorisinde mubahlık; “şer’î ibaha” ve “asli ibaha” olmak üzere temelde ikiye ayrılmaktadır. Naslarla prensip olarak “şer’î ibaha” kapsamına giren hükümler sabit olmaktadır. Asli ibaha kapsamına giren hükümlerde ise esas olan emredici ve/veya yasaklayıcı bir nassın bulunmamasıdır.

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî, M. Fuâd. *el-Mu’cemü’l-müfehres li elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*. İstanbul: el-Mektebetü’l-İslamiyye, 1982.
- Abdüllâvî, Beşir el-Mekkî. *Sultatü veliyyi’l-emr fi takyîdi’l-mubâh*. Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Maârif, 2011.

- Âmidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Seyfeddin. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 1-4. tlk. Abdurrazzak Afifi. Riyad: Dâru's-Samî, 2003.
- Apaydın, H. Yunus. "Nehiy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 544-547. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Apaydın, H. Yunus. *İslam Hukuk Usulü*. Ankara: Bilay Yayıncılık, 2017.
- Askalânî, İbn Hacer. *Fethu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 1-13. thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamd. Suud/Riyad: Birinci Baskı, 2001.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: MÜİFV Yayınları, 1996.
- Attâfi, Âdil. *el-Emru inde'l-usûliyyîn beyne's-sığati ve'l-ma'nâ*. Yüksek Lisans Tezi. Câmiatiü Muhammed Haydar (Külliyetü'l-âdâb ve'l-lügât), Baskara 2012/2013.
- Aynî, Bedruddin Mahmud b. Ahmed. *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 1-25. tsh./nşr. Abdullah Muhammed Mahmud Ömer. Beyrut: Dâru'kütübî'l-ilmîyye, 2001.
- Basrî, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ali. *Kitâbü'l-Mu'temed fî usûli'l-fıkıh*. 1-2. thk. Muhammed Hamidullah. Dımeşk: 1964.
- Beyânünî Muhammed Ebül-Feth. "Hüküm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 18: 466-468. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Beyânünî, Muhammed Ebül-Feth. *el-Hükmü't-teklîfi fî ş-şer'îati'l-İslamiyye*. Dımeşk: Dârü'l-Kalem, 1988.
- Bezvâvî, Nâsiruddîn Ebü Saîd Abdullah b. Ömer. *Minhâcü'l-vusûl ilâ ilmi'l-usûl*. Dımeşk/ Beyrut: Müessesetü'r-risale, ty.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Yemin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43: 416-420. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Buhârî, Alauddin Abdulaziz b. Ahmed. *Keşfü'l-esrâr alâ Usûl-i Fahri'l-İslam el-Pezdevî*. 1-4. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1991.
- Ca'ferî, Mustafa. *el-Emru ve'n-nehyyü inde'l-usûliyyîn*. Hartum: Câmiatiü Hartûm, Külliyyetü'l-kânûn, 2009.
- Cüveynî, İmamü'l-Harameyn Ebu'l-Meâlî Abdullah b. Abdullah Yusuf. *el-Burhân fî usûli'l-fıkıh*. 1-2. thk. Abdulazim Muhammed ed-Dîb. Katar: 1399 h.
- Çalış, Halit. "Zaruret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 141-144. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Çetin, Abdurrahman. "Nesih", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 579-581. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Çetintaş, Recep. *İlk Beş Asır Fıkıh Usulü Literatüründe Teklifi Hüküm Terminolojisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2014.
- Debûsî, Ebi Zeyd Ubeydullah b. Umer b. İsa. *Takvîmü'l-edille fî usûli'l-fıkıh*. thk. Şeyh Halil Muhyiddin el-Meys. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2007.
- Demirci, Kürşat. "Helâl". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17: 173-174. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Dilek, Uğur Bekir. "Teklifi hüküm İfade Eden Kavramların Doğuşu, Gelişimi ve Terimleşmesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011): 211-242.
- Dilek, Uğur Bekir. *İslam Hukuk Metodolojisinde Teklifi Hüküm Terimleri: Doğuşu-Gelişimi-Terimleşmesi*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Dönmez, İ. Kâfi. "Mubah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30: 341-345. Ankara: TDV Yayınları, 2005.
- Dönmez, İ. Kâfi. "Ruhsat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35: 207-210. Ankara: TDV Yayınları, 2008.

- Durmuş, Zülfikar. “Kur’an-ı Kerim’de *İbâha* İfade Eden Emir Siygalarının Çeviri Problemi”. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2. (Güz 2010): 1-21.
- Ebû Ceyb, Sağı. *Mevsûatü’l-icma’ fi’l-fıkh’l-İslamî*. 1-2. Dimeşk: Dâru’l-fıkr, 1984.
- Ebû Zehra, M uhammed. *el-Ahvâlü’ş-şahsiyye*. Kâhire: Dâru’l-fıkrî’i-Arabî, 1957.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Usûlü’l-fıkh*. İstanbul: Tebliğ Yayınları, ty.
- Edib Salih, Muhammed. *Tefsîrû’n-nusûs fi’l-fıkh’l-İslamî*. 1-2. Beyrut: el-Mektebü’l-İslamî, 1993.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur’an Dili*. 1-10. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- el-Mevsûatü’l-fıkhıyye*. “Helal”. Kuveyt: Vizâratü’l-evkâf ve’ş-şuûni’l-İslamiyye. 18: 74-77. Kuveyt: 1990.
- el-Mevsûatü’l-fıkhıyye*. “İbâha”. Kuveyt: Vizâratü’l-evkâf ve’ş-şuûni’l-İslamiyye. 1: 128-132. Kuveyt: 1983.
- Ensârî, Ebû Ayyâş Muhammed Abdül’alî b. Nizamüddin Bahrululûm el-Leknevî. *Fevâti-hu’r-rahamât bi şerhi Müsellemi’s-sübût*, 1-2. tsh. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-ilmiyye, 2002.
- Ferrâ, Ebu Ya’la. *el-Udde fi usûli’l-fıkh*. 1-5. thk. Ahmed b. Ali Seyü’l-Mübârakî. Riyad: 1993.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. *el-Müstasfâ min ilmi’l-usûl*. 1-4. thk. Hamza b. Züheyr Hafız. Medine: ty.
- Hallâf, Abdülvahhab. *İlmü usûli’l-fıkh*. İstanbul: el-Mektebetü’l-İslamiyye, 1984.
- Hamevî, Üsâme. “et-Tahyîr inde’l-usûliyyin ve eseruhû fi’l-hükmi’-teklîfî (dirâse usûliyye mukârane)”. *Mecelletü Camiatü Dimeşk li’l-ulûmi’l-iktisâdiyye ve’l-kânûniyye*. 25/1 (2009): 725-732.
- Hudarî (Bek/Bey), Muhammed b. Afifi el-Bâcürî. *Usûlü’l-fıkh*. Mısır: el-Mektebetü’t-Ticâriyyetü’l-Kübra, 1969.
- Husarî, Ahmed. *Nazariyyetü’l-hükm ve mesâdirü’t-teşri fi usûli’l-fıkh’l-İslamî*. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1986.
- İbn Abdüsselâm, İzzeddin (İzz) Ebu Muhammed es-Sülemî. *el-İmâm fi beyâni edilleti’l-ahkâm*. Beyrut: Daru’l-beşâiri’l-İslamiyye, 1987.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. 1-30. Tunus: Dâru’-Tûnisiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir. *İslam Hukuk Felsefesi (Gaye Problemi)(Makâsîdü’ş-şerîati’l-İslamiyye)*. Trc. Vecdi Akyüz-Mehmed Erdoğan. İstanbul: İklim Yayınları, 1988.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-İhkâm fi usûli’l-ahkâm*. 1-8. thk. Muhammed Şakir. Beyrut: Dâru’l-âfâki’l-cedîde, ty.
- İbn Kudâme, Muvaffaküddin Abdullah b. Ahmed el-Makdisî. *Ravdatü’n-nâzir ve cünnetü’l-münâzir fi usuli’l-fıkh alâ mezhebi İmam Ahmed b. Hanbel (Ve maahâ şeruhâ Nüzhetü’l-hâtrî’l-âtur li Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa Bedrân ed-Dimeşki*. 1-2. Riyâd: Mektebetü’meârif, 1984.
- İbn Manzur, Ebu’l-Fazl Cemalüddin. *Lisânü’l-Arab*. 1-4. Kahire: Dâru’l-meârif, 1984.
- İbnü’l-Hâcib, Cemaleddin Ebu Amr Osman b. Ömer b. Ebi Bekr. *Muhtasarü Münteheş-sû’l/vusûl ve’l-emel fi ilmeyi’l-usûl ve’l-cedel*. thk. Nezir Hammadu. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006.
- İbnü’l-Hümâm, Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid. *et-Tahrîr fi usûli’-fıkh*. Mısır: Matbaatü Mustafa, 1351 h.

- İltaş, Davut. "Hüküm Teorisi", *İslam Hukukuna Giriş*. 100-126. Ed. Apaydın, H. Yunus. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2013.
- İltaş, Davut. *Fıkıh Usulünde Mütekelimin yönteminin Delâlet Anlayışı*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2011.
- İsnevî, Cemalüddin Abdurrahim b. Hasanç. *Nihâyetü's-sû'l fi şerhi Minhaci'l-usûl (ve mahü Süllemü'l-vusûl şerhu Nihâyetü's-sû'l liş-Şeyh Muhammed Buhayt el-Mutî?)*. 1.4. Alemü'l-kütüb ty.
- Karâfi, Şihabüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sanhâci, (ö. 684/1285). *el-Furûk fi Envâri'l-burûk fi envâri'l-furuk*. Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 1998 (I-IV).
- Karâfi, Şihabüddin Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sanhâci, 4/1285). *Şerhu tenkîhu'l-fusûl fi ihtisâri'l-Mahsûli fi'l-usûl*. Beyrut: Dâru'l-fikr, 2004.
- Koca, Ferhat. "Helal". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 17: 176-177. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi li ahkâmi'l-Kur'ân*. 1-24. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2006.
- Medkûr, M. Sellâm. *Mebâhisü'l-hüküm inde'l-usûliyyîn*. Kahire: Dâru'n-nehdati'l-arabiyye, 1959.
- Medkûr, M. Sellâm. *Nazariyyetü'l-ibâha inde'l-usûliyyîn ve'l-fukâhâ*. Kahire: Dâru'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1984.
- Mikdâd, Ziyad İbrahim Hüseyin, *Delâletü sığati'n-nehyi ale'l-ahkâmiş-şer'iyye*. Yüksek Lisans Tezi. Câmîatiü'n-necâhi'l-vatâniyye. Külliyyetü's-şeria, 1993.
- Molla Hüsrev. *Mir'ätü'l-usûl*. İstanbul: Dersaâdet, 1321.
- Öğüt, Salim. "Emir (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11: 119-121. Ankara: TDV Yayınları, 1995
- Özel, Ahmet. "Tahyîr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39: 442. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Pala, Ali İhsan. *İslam Hukuk Metodolojisinde Emir ve Yasakların Yorumu*. Ankara: Fecr Yayınları, 2009.
- Râzi, Fahreddin. *el-Mahsûl fi ilmi'l-usûl*. 1-15. thk. Cabir Feyyyâd el-Alvânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ty.
- Rufâi, Râfi' b. Taha. *el-Emr inde'l-usûliyyîn*. Dimeşk/Beyrut: Daru Mehabbe/Daru Âye, 2006.
- Sem'âni, Ebu'l-Muzaffar Mansur b. Muhammed b. Abdulcebbâr eş-Şâfiî. *Kavâtu'l-edille fi usûli'l-fıkıh*. thk. Abdullah Hafız Ahmed el-Hakemî. Riyâd: Mektebetü't-tevbe, 1998.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl. *Usûlü'l-s-Serahsî*. thk. Ebu'l-vefa el-Afgânî, Beyrut: Dâru'l-Ktübî'l-ilmîyye, 1993.
- Seyyid Bey, Muhammed. *Fıkıh Usulü (Giriş)*. Yay. Haz: Hasan Karayığit. İstanbul: Düşün Yayınları, 2010.
- Şaban, Zekiyyüddin. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh)*. Trc. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2015.
- Şâtübî, Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ. *el-Muvâfakât fi usûli's-şeriâ*. 1-4. nşr./tlk. Abdullah Dıraz, -Dâru'l-marife, Beyrut, 1975.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *İrşâdü'l-fühûl ilâ tahkiki ilmi'l-usûl*. thk. Ebu Muşâb Muhammed Saîd el-Bedrî. Beyrüt: 1992.
- Şirâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali. *el-Lüma' fi usûli'l-fıkıh*. thk. Muhyiddin Dîb Mestûr. Beyrut/Dimeşk: Dâru'l-Kelimi't-tayyib/Daru İbn Kesîr, 1995.

- Taftazânî, Sa'duddin Mes'ûd b. Ömer. *Şerhu't-Telvîh ala't-Tavdîh li metni't-Tenkîh fî usûli'l-fikh*. 1-2. Birinci Baskı. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ty.
- Wensinck, A. J. *Mu'cemu'l-müfehres li elfâzı'l-hadis*. "h-l-l" md. 1-8. Ofset baskı 1986.
- Zerkeşi, Ebû Abdillâh Bedruddin Muhammed b. Bahadır eş-Şâfiî. *el-Bahru'l-muhîr fî usûli'l-fikh*. nşr. Abdulkadir Abdullah el-Ânî-Ömer Süleyman el-Aşkar. Kuveyt: Vizâr-tü'l-evkâfi'-şuûniyye, 1992.
- Zeydan, Abdülkerim. "İslam Hukukunda Zaruret Hali". Trc. Hayreddin Karaman. *İslamın İşığında Günün Meseleleri* içinde. İstanbul: Nesil Yayınları, 1988. I, 217-276.
- Zeydan, Abdülkerim. *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2011.
- Zühaylî, Vehbe. *Usulü'l-fikhi'l-İslamî*. Dımeşk: Dâru'l-fikr, 1986.